

Understanding of the Other in Cyberspace; Study of Political Parties in Iran, Fundamentalists and Reformists

Vahid Shalchi¹, Sarko Rahimi^{*2}

Received: Mar. 18, 2017; Accepted: Dec. 05, 2017

Extended Abstract

The Iranian society- despite wishes or some ideals or in a controversy way stereotypes - is a sophisticated society with high level of diversity across the class, ideologies, life styles etc. Therefore surviving of this historical entity requires a set of cultural trait, which fascinates social interactions across the diversity. This article based on Bakhtin and Bauman theoretical view, concerns on the imaginization of each other through Reformist and Pricipalist political blocs. Through thematic analyses, it studies a sample of websites of two main wings of Iranian power field. The article looks to characterize the image of “self” and “other” that is created through political websites. The main questions are how they represent other and self. This is important if we want to problemize the dialogue in Iran. The results show that this way of narrative can not be a proper abscess for understanding the other as a key needs for Iranian circumstance. It almost shows a “bearable other” which can bear for our dignity not its deserved. In other word not for their right or merit but for their generosity.

Keywords: Understanding of the other, cyber-space, dialogue, monologue, Fundamentalists (Osol-Gara), Reformists (Eslah-Talab)

1. Assistant Professor of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Allameh Tabatabaei, Tehran, Iran.

✉ shalchi@atu.ac.ir

2. M.A in Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Allameh Tabatabaei, Tehran, Iran (Corresponding Author).

✉ sarkorahimi@gmail.com

Introduction

The illustration of the self and the other created by groups in society determine the interaction between them. Regardless of what type of groups they are, religious, social and political or any other kind of the groups, the Interactions between them could happen in cyber or real space. Their impression of themselves and the other which they would represent in these spaces is in a great significance. In this paper the political aspect of illustration of otherness with respect to the concept of “Understanding the other” has been analyzed in cyber-space. The concentration is on two political parties, fundamentalists and Reformists, and their understanding of the other. Cyber-space as a new media is a great tool for different political parties to express and represent their viewpoints, approaches, agreements and disagreements. As Castells says: “political information, primarily could be acquired through media. Outside the media, there is only political fringes” (Castells, 1997, 374) like other countries cyber-space has provided an opportunity in Iran for different forces to interfere in politics and the image they represent of themselves and the others has great impact on the political sphere. This study has taken a step toward clarification of impression of the other in Iran’s policy.

Purpose

The purpose of this study is mainly to contribute in conversation and dialogues about the understanding of the other in Iran’s cultural spheres. Since the attempt is to answer this question that is there any opportunity for dialogue, in a Bakhtinian sense, in Iran’s policy, the target is the state of political parties in cyber-space to assess their impression of themselves and the others.

Methodology

The method is thematic analysis. Firstly, 2418 lines were encoded and categorized in 210 code using line by line encoding (Mohammadpour, 1392). Secondly, the process of abstraction of these codes has done, as every thematic analysis inquiry do, and finally the number of codes were reduced.

Results

Findings show that the relationship between fundamentalists and reformists in terms of Bakhtinian of understanding the other is not understandable. As Bakhtin pointed out, the other should be granted by an independent existence. In another words, independent consciousness of the other against independent consciousness of the self could confer an elevated consciousness. Nonetheless, not only the other for these political parties, as an independent consciousness, could not be expressed, but also because of the affinity with the political power, there would be a distinctive effort to eliminate the other. At the end, for the sake of the linkage of these forces to Islamic revolution, the term of “tolerance of the other” can be used.

Innovation

The discussions about “understanding of the other” in politics for the first time could be considered as an innovation for this study. This discussion can reaffirm the linkage between politics and culture. This linkage could provide a relationship between cultural dimensions,

as a broader field, and political aspects that could make possible any further effort to understand the interaction between political forces.

Logically said, the understanding of the other tries to achieve a dialogue, i.e. a significant aspect of social interactions. The connection of different parts of society, makes it necessary for interactors to have a dialogue in terms of understanding of the other. The politics is a critical area in which the absence of logical dialogical and efforts to eliminate the others could easily affect the other areas and prevents the contributions in side of people. As a result, these kind of inquiries are necessary because they emphasize on the role of interaction and understanding of the other in society.

Iran Cultural Research

Abstract

Bibliography

- Abazari, Y., & Milani, N. (2005). Bāznamāyi-ye mafhum-e «Gharb» dar našriyāt-e dānešjuji [Representation of concept of the West in students journals]. *Journal of Social Sciences Letter*, 26(26), 97-122.
- Abedi Jafari, H., Taslimi, M. S., Faghihi, A., & Sheikhzade, M. (2011). Tahlil-e mazmun va šabake-ye mazāmin: Raveši sāde va kārāmad barāye tabyin-e olguhā-ye mowjud dar dādehā-ye keyfi [Thematic analysis and thematic networks: A simple and efficient method for exploring patterns embedded in qualitative data municipalities]. *Journal of Strategic Management Thought*, 5(2), 151-198.
- Bakhtin, M., & Todorov, T. (1995). *Sowdā-ye mokāleme, xande, āzādi: Mikhail Bakhtin* [La passion du dialogue, du rire, de la liberte: Mikhail Bakhtine] (M. J. Pouyandeh, Trans.). Tehran, Iran: Ārast.
- Bashiriyeh, H. (2008). *Dibāčei bar jāme'ešenāsi-ye siyāsi-ye Iran: Dowre-ye Jomhuri-ye Eslāmi* [An introduction to political sociology of Iran: Islamic republican Period]. Tehran, Iran: Našr-e Negāh-e Mo'āser.
- Bauman, Z. (2014). *Ešārathā-ye postmodernity* [Intimations of postmodernity] (H. Chavoshian, Trans.). Tehran, Iran: Qoqnoos.
- Castells, M. (2010). *Asr-e ettelā'āt: Qodrat-e hoviyyat* [The information age: The power of identity] (Vol. 2; H. Chavoshian, Trans.). Tehran, Iran: Tarh-e Now.
- Farhadpour, M. (2010). *Aql-e afsorde: Ta'ammolāti dar bāb-e tafakkor-e modern* [The depressed reasons reflections the modern thought]. Tehran, Iran: Tarh-e Now.
- Ghol Mohammadi, A. (2007). Goft-o-gu dar donyā-ye majāzi (ta'sir-e fanāvarihā-ye ertebātāti-ettelā'āti bar goft-o-gu miyān-e farhanghā) [Dialogue in the e-world (the impact of informative-communicative technologies on the cross-cultural dialogues)]. *Journal of Research in Theoretical Politics*, 3(4), 165-177.
- Hall, S. (2007). *Gharb va baqiye: Goftemān va qodrat dar fahm-e jāme'e-ye modern* [The West and the rest: Discourse and power] (M. Mottahed, Trans.). Tehran, Iran: Āgah.
- Holub, R. C. (2009). Jurgen Habermas: Naqd dar howze-ye omumi; Mojādelāt-e falsafi-ye Habermas bā Poperihā, [Jurgen Habermas: critic in the public sphere] (H. Bashiriyeh, Trans.). Tehran, Iran: Ney.
- Jamshidiha, Gh. R., & Shalchi, V. (2009). Hermeneutics va mas'ale-ye tārixmandi-ye fahm-e ensāni [Hermeneutics and the historicity of human understanding]. *Journal of Iran Cultural Research*, 1(4), 159-184. doi: 10.7508/ijcr.2008.04.008

- Jung, H.Y. (1990). Mikhail Bakhtin's Body Politic: A phenomenological dialogics. *in Man and World*, 23, 85-99. doi: 10.1007/bf01248455 Retrieved form
- Khatami, M. (2012). *Madxal-e falsafe-ye Gharbi-ye mo'āser* [Lectures on contemporary Western philosophy] (M. Khatami, S. M. Sadat (Eds.)). Tehran, Iran: Elm.
- Little, D. (2009). *Tabyin dar olum-e ejtemā'i: Darāmadi be falsafe-ye elm al-ejtemā'* [Varieties of social explanation: An introduction to the philosophy of social science] (A. Soroush, Trans.). Tehran, Iran: Serāt.
- Mashayekhi, M. (2006). Sargardāni miyān-e "nezām" va "jonbeš": Bonbast-e eslāhtalabān-e hokumati [Perplexity in "system" and "movement": Deadend for government reformists]. *Journal of Āyin*, 3, 26-37.
- Mohammadpour, A. (2013). *Raveš-e tahqiq-e keyfi zed-e raveš 2: Marāhel va raviyehā-ye amali dar raveššenāsi-ye keyfi* [Anti-qualitative methodology]. Tehran, Iran: Jāme'ešenāsān.
- Nassaj, H. (2013). «Digari-ye» farhangi, bonyāni barāye ta'āmolāt-e miyānfarhangi; Moqāyese-ye didgāh-e biruni bā Berton [Cultural otherness; Foundation for cross-cultural interactions]. *Journal of Iran Cultural Research*, 6(2), 91-112. doi: 10.7508/ijcr.2013.22.004
- Pir Najmoddin, H., Marandi, S. M., & Adeli, M. R. (2010). Goftemān-e Šarqšenāsāne dar bāznamāyihā-ye resānei-ye Gharb az Iran [Orientalist discourse in Western media representations of Iran]. *Journal of Iran Cultural Research*, 3(2), 83-100. doi: 10.7508/ijcr.2010.10.004
- Sherratt, Y. (2008). *Falsafe-ye olum-e ejtemā'i-ye qārrei: Hermeneutics, tabāršenāsi va nazariye-ye enteqādi az Yunān-e Bāstān tā qarn-e Bist-o-Yekom* [Continental philosophy of social science: Hermeneutics, genealogy, and critical theory from Greece to the twenty-first century] (H. Jalili, Trans.). Tehran, Iran: Ney.
- Todorov, T. (2014). *Manteq-e goft-o-guyi-ye Mikhail Bakhtin* [Mikhail Bakhtin: The dialogical principle] (D. Karimi, Trans.). Tehran, Iran: Markaz.

Iran Cultural Research

Abstract

فهم دیگری در فضای مجازی؛ مطالعه دو جناح سیاسی اصولگرا و اصلاح طلب

وحید شالچی^۱، سرکو رحیمی^۲

دریافت: ۱۳۹۵/۱۲/۲۸ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۹/۱۴

چکیده

جامعه ایران مانند هر جامعه بزرگ دیگری ترکیبی از نیروهای اجتماعی مختلف است که زیستن آن‌ها در یک جامعه منوط به حفظ حداقلی از فضای اشتراک است؛ از این رو، ایمازی که نیروهای اصلی اجتماعی جامعه از رقیب خود عرضه می‌کنند، دارای اهمیت است، زیرا این تصور از دیگری، چشم‌اندازها و چالش‌های تفاهم در کشور را مشخص می‌کند. این مقاله با بهره‌مندی از نظریه‌های باختین و باومن به فهم دیگری در سیاست ایران - با محوریت فضای مجازی - میان دو جریان اصول‌گرایی و اصلاح‌طلبی پرداخته است. این مقاله از روش تحلیل مضمون استفاده می‌کند و گزیده‌ای از وبگاه‌های دو جناح را برای تحلیل انتخاب می‌کند. این مقاله تصور از «خود» و «دیگری» نزد اصول‌گرایان و اصلاح‌طلبان را با توجه به آنچه آن‌ها در وبگاه‌هایشان از «خود» و «دیگری» بازنمایی کرده‌اند، بررسی می‌کند. سرانجام، براساس مضمون‌هایی که از وبگاه‌های دو جناح یادشده استخراج شد، تصور آن‌ها از هم نه بر مبنای «فهم دیگری»، بلکه بر مبنای «تحمل دیگری» بازنمایی شده است. **کلیدواژه‌ها:** فهم دیگری، فضای مجازی، گفت‌وگو، تک‌گویی، اصول‌گرایان، اصلاح‌طلبان

۱. استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

✉ shalchi@atu.ac.irvshalchi@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

✉ sarkorahimi@gmail.com

دیگری^۱، همواره دغدغه و مشغله‌ای فکری در فرهنگ‌ها بوده است، اما به دلیل مهاجرت‌های گسترده و همچنین، گستردگی ارتباطات در عصر جدید، چگونگی تعامل با دیگری به مسئله‌ای مهم و حیاتی تبدیل شده است. دیگری گاهی در بیرون یک فرهنگ تعریف می‌شود و گاه بخش‌هایی از جامعه برای یکدیگر نقش دیگری را بازی می‌کنند. چگونگی تعامل نیروهای اجتماعی رقیب در جامعه و اینکه چگونه سطح منازعات را کنترل می‌کنند، در سرنوشت یک جامعه تأثیری جدی دارد. اکنون که پیچیدگی جوامع جدید، امکان برتری کامل یک نیروی اجتماعی بر دیگران و حذف دیگران را نمی‌دهد، و تنوع مطلوب یا نامطلوب، حذف‌نشده‌ای است، مسئله چگونگی تعامل، به موضوعی حیاتی تبدیل شده است و تأثیر مستقیمی بر انسجام و سرمایه اجتماعی دارد. این امر اجتماعی درهم‌تنیده با یک امر فرهنگی نیز هست. چگونگی تعامل اجتماعی با دیگری که می‌تواند در پیوستاری از مدارا و پذیرش گرفته تا تخاصم و منازعه قرار گیرد، وابسته به تصویری است که از دیگری وجود دارد. اینکه به‌لحاظ گفتمانی و الگوهای تفسیری، نیروهای اجتماعی اصلی که شاکله جامعه را می‌سازند، چگونه رقیبان را به‌تصویر می‌کشند، اهمیت محوری دارد.

جامعه ایران مانند هر جامعه بزرگ دیگری ترکیبی از نیروهای اجتماعی مختلف است که زیستن آن‌ها در یک جامعه منوط به حفظ حداقلی از فضای اشتراک است. رقابت‌ها و منازعات درونی جامعه اگر به‌سوی نفی حقوق و دشمن‌انگاری دیگری حرکت کند، تهدیدی جدی در عرصه اجتماعی و سیاسی بروز خواهد کرد. این تهدید پیش‌نیاز و پیش‌درآمدی فرهنگی دارد و آن، اهریمن‌سازی از دیگری است. تعامل نیروهای اجتماعی تنها در صورتی امکان‌پذیر است که ایماژی که از یکدیگر می‌سازند، چنین تعاملی را ممکن کند. اگر ایماژ از دیگری به‌گونه‌ای منفی باشد که دیگری تبدیل به دشمن شود، فضای فرهنگی لازم برای تعامل میان نیروهای اجتماعی از بین خواهد رفت.

تعامل مناسب میان نیروهای اجتماعی رقیب، لازمه حفظ یک جامعه است و این تعامل به‌لحاظ فرهنگی، تنها هنگامی امکان‌پذیر است که تصویر ساخته‌شده از دیگری، مانع این تعامل نشود. سخن این نیست که تعامل نیروهای اجتماعی تنها متأثر از الگوهای تفسیری و فرهنگی است؛ طبعاً وضعیت عینی مناسبات اجتماعی، عامل تعیین‌کننده‌ای است، ولی به موازات وضعیت عینی، الگوهای تفسیری نیز تعیین‌کننده خواهند بود. خشونت اجتماعی و دیگر عوامل فرساینده

سرمايه اجتماعی در یک جامعه با تأثیرپذیری از ایماژی که نیروهای مختلف یک جامعه از یکدیگر ارائه می‌دهند، تغییر می‌کند. زمانی که دیگری به‌مثابه یک دشمن به‌تصویر درآید، امکان خشونت اجتماعی افزایش یافته و برعکس، از میزان امید و اعتماد اجتماعی کاسته می‌شود. خشونت عینی یک پیش‌نیاز فرهنگی دارد و آن، اهریمن‌سازی از دیگری است؛ از این‌رو الگوهای تفسیری نیروهای اجتماعی رقیب که یکدیگر را از خلال آن می‌بینند و تفسیر می‌کنند، اهمیت فراوانی دارند.

جامعه پیچیده دوران جدید، هم‌زمان هم نیازمند رقابت است و هم نیازمند توافق. رقابت، پاسخ‌گویی مناسب به تنوع گریزناپذیر اجتماعی از یک‌سو و شرایط همواره در حال‌تغییر جهانی از سوی دیگر را امکان‌پذیر می‌کند. رقابت میان گفتمان‌ها و جریان‌های اجتماعی، امری ضروری برای باقی ماندن در شرایط امروز جهان است. پویایی اجتماعی، بدون چنین رقابتی ممکن نیست و جامعه بدون آن در سکون مرگباری فرو خواهد رفت، اما اگر این رقابت گفتمانی میان نیروهای اجتماعی، تبدیل به اهریمن‌سازی از دیگری شود، با تبدیل دیگری به دشمن، بنیان همزیستی در درون جامعه را به مخاطره می‌اندازد.

در جامعه ایران پس انقلاب به تدریج دو جناح سیاسی شکل گرفتند که هریک بخش قابل‌توجهی از نیروهای اجتماعی کشور را نمایندگی می‌کنند. دو جناحی که امروزه اصلاح‌طلب و اصول‌گرا نامیده می‌شوند، نه‌تنها بخش‌های عمده نظام را در اختیار دارند، بلکه برخی از عمده‌ترین دوگانگی‌های اجتماعی و فرهنگی کشور را نیز بازنمایی می‌کنند.^۱ اگر با این دیدگاه به نحوه تعریف دو بلوک سیاسی کشور از یکدیگر نگاهی تاریخی بیندازیم، می‌توانیم روندی نگران‌کننده را تشخیص دهیم؛ به‌گونه‌ای که هرچه جلوتر آمده‌ایم، تصویری که دو جناح از یکدیگر ترسیم کرده‌اند، منفی‌تر شده است. مسئله ما در اینجا سیاست نیست، بلکه فرهنگ و جامعه و در واقع، نگرانی از پیامدهای این‌گونه اهریمن‌سازی از دیگری است. جامعه‌ای که نیروهای اجتماعی آن تصویر قابل‌تحمل و قابل‌احترامی از تنوع موجود عرضه نکنند، جامعه‌ای مستعد خشونت خواهد بود؛ جامعه‌ای که در آن اعتماد اجتماعی کاهش خواهد یافت و توسعه، دشوار خواهد شد.

روشن است که رابطه میان امر فرهنگی تصویر از دیگری و وضعیت عینی تعامل با دیگری، رابطه‌ای دوسویه است. شرایط عینی اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی، بر چگونگی فهم از دیگری

۱. در این مقاله به‌طورکلی با توجه به آنچه بر فضای سیاسی کشور حاکم است به این دو جناح پرداخته شده است. نویسندگان به وجود طیف‌های مختلف درون هریک از جناح‌های یادشده اذعان دارند، اما در اینجا دوگانه اصلاح‌طلب و اصول‌گرا به این سبب مطرح است که قدرت بیشتر نزد این دو جناح متمرکز شده و بخش وسیعی از اقدامات، به‌نام این دو انجام می‌شود و در عمل، کمتر اسمی از زیرمجموعه‌های آن‌ها شنیده می‌شود. ما نیز ناگزیر در این مقاله به این دوگانه بسنده کرده‌ایم.

تأثیر می‌گذارد و برعکس، نحوه به‌تصویر کشیده شدن دیگری به‌لحاظ فرهنگی، بر چگونگی رویارویی نیروهای اجتماعی رقیب در عرصه عینی تأثیرگذار است.

هدف این مقاله، توضیح این رابطه دیالکتیکی نیست، بلکه تنها به تشریح تصور از دیگری در سیاست ایران می‌پردازد. علاوه بر این، مقاله حاضر، نه سیاسی، بلکه فرهنگی است، زیرا چگونگی تصویرسازی، محور آن است. در واقع، بر امری فرهنگی تمرکز دارد که می‌تواند پیامدهای اجتماعی-سیاسی ویرانگری داشته باشد.

تصویرسازی از خود و دیگری را در عرصه‌های مختلفی می‌توان پی گرفت، از رسانه‌های چاپی گرفته تا سخنرانی‌های سیاسی و بیانیه‌ها. این مطالعه فضای مجازی را به‌عنوان جامعه نمونه در نظر گرفته است؛ عرصه‌ای که هم مخاطبان بیشتری دارد و هم شفافیت در آن بیشتر است. اگر با کاستلز همراه شویم و اهمیتی که او برای رسانه قائل است را بپذیریم، می‌توان گفت: «اطلاعات سیاسی اساساً در حوزه رسانه‌ها فراچنگ می‌آیند. بیرون از دنیای رسانه‌ها فقط حاشیه‌های سیاسی را می‌توان یافت»^۱ (کاستلز، ۱۳۸۷، ۳۷۶). از این جمله کاستلز که «بیرون از رسانه این حاشیه است که وجود دارد»، اهمیت رسانه برای ما مشخص می‌شود. وی می‌افزاید: «منطق درونی نظام رسانه‌ها، به‌ویژه رسانه‌های نوین الکترونیک، چارچوب اساسی محتوا، سازمان، فرایند، و رهبری دنیای سیاست را تشکیل می‌دهد» (کاستلز، ۱۳۸۷، ۳۸۲).

در عرصه فضای مجازی نیز وب‌سایت‌هایی که بیشترین اهمیت را در بازنمایی مواضع دو طیف دارند، مدنظر خواهند بود و تلاش می‌شود تا ایماژ از دیگری و در پی آن، ایماژ از خود، در هریک از این دو جناح، مشخص شود؛ از این‌رو در پی یافتن پاسخ این پرسش‌ها خواهیم بود که: «فهم از دیگری در میان دو جناح سیاسی اصلاح‌طلب و اصول‌گرا چگونه است؟»؛ و «از میان شیوه‌های تک‌گویانه و گفت‌وگویی، کدام‌یک در فضای سیاست نمود بیشتری دارد؟»

۱. پیشینه پژوهش

سخن از «فهم دیگری»^۲ هم در عرصه علم و هم در اجتماع، سابقه چندانی ندارد؛ به همین دلیل، تازگی موضوع، ناگزیر ما را با محدودیت روبه‌رو می‌کند. در واقع، یافتن آثار پژوهشی با محوریت «فهم دیگری» - که در این نوشتار مدنظر است - تا حدی دشوار به‌نظر می‌رسد. به‌طور مشخص‌تر،

۱. این امر به میزان دسترسی افراد به رسانه‌ها در ایران، به‌ویژه اینترنت، بستگی دارد و اینکه در ایران تا چه حد می‌توان چنین اهمیتی برای رسانه قائل شد. به‌هرحال، نمی‌توان در وضعیت کنونی از تأثیر سایت‌ها و شبکه‌های مجازی که احزاب و نهادهای سیاسی مختلف برای خود ایجاد کرده‌اند، غافل شد و آن را کم‌اهمیت جلوه داد.

طرح بحث دیگری با مطالعات پسااستعماری و شرق‌شناسی گسترش یافت؛ برای نمونه، کتاب «غرب و بقیه» از استوارت هال که به رابطه غرب و بقیه در مقام دیگری پرداخته بود، یا آثار ادوارد سعید، در شکل‌گیری این‌گونه مطالعات تأثیرگذار بوده‌اند.

به‌هرحال، در اینجا بیشتر متونی را در نظر داریم که در ایران نوشته شده‌اند. به‌طور مشخص نمی‌توان موضوع فهم دیگری در سیاست ایران را در متون پژوهشی سراغ گرفت. پایان‌نامه‌ها و مقاله‌هایی که در زمینه مفهوم دیگری نوشته شده‌اند، بیشتر به مسائل متفاوتی از فهم دیگری پرداخته‌اند؛ پایان‌نامه‌هایی مانند «دیگری: مقایسه موردی نگاه ایرانی و انگلیسی» (نساج، ۱۳۹۲)، «دیدار غرب از شرق: خوانشی از آینه‌های غیب جیسن الوت» (هنرجو، ۱۳۹۰)، «مطالعه بازنمایی «خود» و «دیگری» در فیلم‌های سینمایی ژانر جنگی در سه دهه اخیر ایران» (پورصباغ، ۱۳۸۹)، و مقاله‌هایی نظیر «بازنمایی مفهوم غرب در نشریات دانشجویی» (اباذری و میلانی، ۱۳۸۴) و «گفت‌وگو در دنیای مجازی: تأثیر فناوری‌های ارتباطاتی - اطلاعاتی بر گفت‌وگو میان فرهنگ‌ها» (گل محمدی، ۱۳۸۶).

در این میان، برای مثال، مقاله «گفت‌وگو در دنیای مجازی»، جنبه‌هایی از فهم دیگری به معنای مورد نظر این نوشته را در خود دارد؛ آنجا که فضای مجازی را عرصه‌ای برای گفت‌وگو میان فرهنگ‌ها می‌داند و از لزوم گفتن و شنیدن، سخن می‌گوید که با توجه به بررسی‌های نویسنده، این گفت‌وگو بیشتر به جنبه‌های منفی فناوری‌های نوین گرایش داشته است (گل محمدی، ۱۳۸۶، ۱۷۵-۱۷۲). در مقاله «بازنمایی مفهوم غرب در نشریات دانشجویی» نیز که با به‌کارگیری روش تحلیل گفتمان، تصور از غرب در مقام دیگری را در نشریه‌های ایران بررسی کرده است، وجه بارز تقابل میان «ما» و «دیگری» در قالب تصویری که «ما»ی ایرانی از جهان جدید گرفته است - تأثیر دنیای مدرن، فناوری، نوعی آرمانی دانستن موقعیت غرب و درمقابل، انکار غرب و منفور دانستن آن - مفهوم غرب را با بازپردازی‌های متفاوتی روبه‌رو کرده است.

به‌طور خاص‌تر نیز می‌توان به مقاله مراد فرهادپور در مورد «مغرب‌زمین» اشاره کرد که از دید یک ایرانی، سیر تفکر در اروپا را بررسی می‌کند و چنان‌که نویسنده بیان می‌کند، نوعی شناخت دیگری به‌شمار می‌آید، اما تفاوت مقاله یادشده با نوشته حاضر، نگاه دیالکتیکی فرهادپور به مسئله فهم دیگری است که مفهوم این‌همانی را در پی دارد، چنان‌که می‌گوید: «فهم دیگری، شرط ضروری و همبسته فهم نفس است. تاریخ، مزرعه یا عرصه ظهور و رشد این فهم و شناخت متقابل است، شاید به این دلیل که در تاریخ، خود و دیگری یکی می‌شوند» (فرهادپور، ۱۳۸۹، ۲۷۸)، درحالی‌که در اینجا سخن از دیالوگ مطرح است و به تعبیری، مفهوم نااین‌همانی مورد توجه ماست. به‌عبارت

دیگر، در گفت‌وگو (دیالوگ) این موجودیت مستقل و قائل شدن به وجود دیگری آن‌گونه که هست، مورد نظر است، نه یکی شدن با آن.

با توجه به بحث‌های مطرح‌شده، طرح بحث «دیگری» بیشتر حول مسائل دوگانه شرق و غرب و جنبه‌های فلسفی این مفهوم شکل گرفته است؛ به همین دلیل، این موضوع، همواره در سطح کلی مطرح می‌شود و کمتر در مورد دیگری و فهم او در سطوح خردتر (برای مثال، حوزه‌ای مانند سیاست) سخن به میان می‌آید. در این نوشته بازنمایی و فهم دیگری به‌طور انضمامی‌تری به‌تصویر کشیده می‌شود و به‌طور خاص، این مفهوم را نزد دو جناح سیاسی با موشکافی بیشتری دنبال خواهیم کرد.

۲. چارچوب مفهومی

این مقاله نه براساس چارچوب نظری، بلکه با تأثیرپذیری از شبکه‌ای از مفاهیم نوشته شده است. در واقع، مقاله حاضر، مبتنی بر آنچه «حساسیت نظری» نامیده می‌شود (محمدپور، ۱۳۹۲، ۲۳۳) پیش رفته است. هنگامی که سخن از «فهم دیگری» مطرح است، از سنت‌های فلسفی گوناگونی می‌توان تأثیر پذیرفت که آنچه در اینجا مطرح می‌شود، بیشتر حول دیدگاه‌های میخائیل باختین^۱ و زیگمونت باومن می‌چرخد، زیرا این دو اندیشمند، هم از جنبه اجتماعی به این مفهوم پرداخته‌اند و هم به مواردی توجه کرده‌اند که دغدغه این مقاله است.

هنگامی که از «فهم»، سخن به میان می‌آید، آنچه در نتیجه باید انتظار داشت، با آنچه در علم تبیینی به‌دست می‌آید، متفاوت است. فهم پدیده‌ها ما را در زمینه‌ای تعاملی با موضوع قرار می‌دهد. در واقع، فهم کردن، بدیلی در مقابل علوم تبیینی بود که قائل به استقلال علوم انسانی از طبیعی می‌شد. سنتی که این جریان از آن برخاست را به‌لحاظ تاریخی می‌توان در هرمنوتیک^۲ جست، به‌ویژه آنچه اندیشمندانی مانند فردریش شلایرماخر^۳ و ویلهلم دیلتای^۴، در قرن نوزدهم مطرح کردند. از نظر این اندیشمندان، «فهم» از طریق «همدلی» امکان‌پذیر بود و از اینجا بود که روند شناخت پدیده‌ها جنبه‌ای متفاوت به خود گرفت. در واقع، چون هدف، مطالعه رفتار انسان است، فهم، تنها از طریق همدلی امکان‌پذیر است. به‌عبارت دیگر، «تأویل‌گر در شهود روان‌شناختی، به دیگری استحاله می‌یابد و تلاش می‌کند بی‌واسطه دیگری را دریابد» (شلایرماخر به نقل از: سرت، ۱۳۸۷، ۹۴؛ همچنین بنگرید به: هولاب، ۱۳۸۸، ۸۲-۸۱-۸۰).

1. Mikhail Bakhtin
2. hermeneutic
3. Friedrich Schleiermacher
4. Wilhelm Dilthey

به مرور ابعاد متفاوتی در زمینه یادشده جلوه‌گر شد و در قرن بیستم، گادامر^۱ با پیروی از هایدگر^۲، سنت هرمنوتیکی را با پیچیدگی بیشتر، و متفاوت با گذشته، پی گرفت. پیش از گادامر، بیشتر به جنبه‌های روان‌شناختی نویسنده و کمتر به زمینه‌های تاریخی آثار توجه می‌شد، اما او با طرح این پرسش که «شرایط امکان‌پذیری فهم کدامند؟» ما را متوجه این سنت تاریخی کرد که: «مایی که به دنبال فهم هستیم، محصول سنت تاریخی‌ای هستیم که به ما رسیده است. به همین ترتیب، قابلیت‌های موجود برای مطالعه موضوع مورد مطالعه به نوبه خود وابسته و ساخته این سنت است» (شیرت، ۱۳۸۷، ۱۳۰). از نظر گادامر، این سنت به زبانی اشاره دارد که ما در آن زیست می‌کنیم و «تفسیرگر و موضوع تفسیر هر دو، جزء فراگرد واحدی هستند و سنت نه به عنوان مجموعه معارفی که در اختیار ماست، بلکه به عنوان زبان به ارث رسیده‌ای که در درون آن زیست می‌کنیم، تصور می‌شود» (هولاب، ۱۳۸۸، ۱۰۰، جمشیدیها و شالچی، ۱۳۸۷، ۱۶۹). به عبارت دیگر، سنت تاریخی به تبع وجود پیش‌داوری و وجود پیش‌فرض به دلیل پیش‌داوری، از جمله نکته‌های مهم در هرمنوتیک از نظر گادامر است. این دیدگاه گادامر در مورد دور هرمنوتیکی، اهمیت را به تاریخ و سنت به ارث رسیده از آن می‌دهد (خاتمی، ۱۳۹۱، ۳۸۱-۳۸۰) نه به فرد و ویژگی‌های او که پیش از گادامر بر آن تأکید داشتند؛ بر این اساس، این اندیشمندان، بیشتر از جنبه فلسفی به این موضوع پرداخته‌اند، زیرا پرسشی که گادامر مطرح می‌کند، این جنبه را در خود دارد، اما آنچه مهم است، جنبه اجتماعی این موضوع است و اینکه در علوم اجتماعی چگونه مطرح می‌شود.

۳. باختین؛ دیگری، فاعل شناسا یا موضوع شناسا

باختین نیز با تأثیرپذیری از این فیلسوفان، میان علوم انسانی و طبیعی تمایزی قائل بود که زمینه طرح مفاهیم و موضوع‌هایی متفاوت از علوم طبیعی را در علوم انسانی فراهم می‌کرد. در کار باختین، آنچه به نهایت اهمیت می‌رسد، مفهوم «دیگری» است. در واقع، با طرح این بحث است که وی موضوع علوم را از هم متفاوت می‌بیند. به گفته او «موضوع علوم معنوی، نه یک، بلکه دو «روان» است (روان فرد پژوهشگر و روان شخصی که مورد پژوهش قرار می‌گیرد؛ این دو نباید در هم ادغام شوند). وی موضوع علوم معنوی را رابطه متقابل دو روان می‌داند» (باختین به نقل از: تودوروف، ۱۳۹۳، ۴۲). در اینجا است که باختین از رهگذر طرح بحث «دیگری» به فهم می‌پردازد و بحث و بررسی خود را در این زمینه عمیق‌تر می‌کند. از نظر او، علوم معنوی-انسانی و

1. Gadamer
2. Heidegger

علوم طبیعی، هم در موضوع و هم در روش، با یکدیگر متفاوت هستند. طرح بحث در این دو سطح، نتایج جالبی در پی دارد. حوزه بررسی باختین بیشتر آثار ادبی و به‌ویژه رمان است؛ نثری که اهمیت هنری آن در طرح همین مفهوم «دیگری» نهفته است.

از دید باختین ارتباط ما با دیگران، مبتنی بر درک و فهم از «دیگری» است. در واقع، آنچه من خود را با آن می‌شناسم، «غیر» یا «دیگری» است. از نظر او این بعد بر بنیادی اجتماعی استوار است که معنای من مستقل از دیگران یا جامعه را تهی می‌کند. «اجتماعی بودن از نظر باختین، به‌نوعی پذیرش تقدم منطقی بیناذهنی بر ذهنیت است» (باختین به نقل از: تودوروف، ۱۳۹۳، ۵۵). تزوتان تودوروف^۱ در فصل آخر کتاب «منطق گفت‌وگویی»، به انسان‌شناسی فلسفی باختین می‌پردازد. آنچه او از باختین به ما نشان می‌دهد، بر همین بنیاد اجتماعی تأکید دارد. تصور باختین از انسان در قالب ارتباط میان مفاهیمی مانند «خود»، «من»، «غیر»، و «دیگری» قابل فهم است. «ممکن نیست بتوان موجودی را برکنار از مناسباتی که آن را با غیر پیوند می‌دهد، به‌تصور درآورد» (باختین به نقل از: تودوروف، ۱۳۹۳، ۱۴۸). به عبارت دیگر، انسان نمی‌تواند خود را کامل بیندارد، زیرا در پرتو نگاه «غیر» است که آن تمامیت و جامعیتی که ما از درک خود انتظار داریم، ممکن می‌شود (بنگرید به باختین به نقل از: تودوروف، ۱۳۹۳، ۱۴۹).

به‌این ترتیب، زمینه ورود به آنچه باختین درباره «تک‌گویی» و «گفت‌وگو» مطرح می‌کند، فراهم می‌شود. آنچه در کار باختین بیشتر جلوه‌گر است، همین تمایز میان «تک‌گویی» و «منطق گفت‌وگویی» است و تمام دغدغه او نشان دادن تهی بودن معنا در «تک‌گویی» است و اینکه پشت این مقوله نه تنها دیگری (غیر) موجودیت مستقلی ندارد، بلکه همواره به‌مثابه موضوع شناسایی باقی می‌ماند. در حالی که در «منطق گفت‌وگویی»، «دیگری» نه تنها موجودیت دارد، بلکه در مقام فاعل شناسا یا مستقل از آگاهی من، وجود دارد. تفوق «منطق گفت‌وگویی» بر «تک‌گویی» امری است که باختین، به‌ویژه در آثار هنری‌ای مانند رمان، مدنظر دارد. اما چگونه این روال که باختین در مورد رابطه من و «دیگری» و رابطه «گفت‌وگویی» مطرح می‌کند، در عمل پیاده می‌شود؛ از طریق همدلی یا هم‌حسی یا هم‌گوهری که پیش از او در زمان ماخر و دیلتای مطرح شده بود.

نظریه‌پردازان هرمنوتیک قرن ۱۹، با طرح بحث همدلی برای «فهم»، این مقوله را پیش کشیدند که برای درک متون باید خود را در جایگاه نویسنده قرار داد و از دید او به آنچه در حال وقوع است، یا درک متن، پی برد، اما باختین علاوه بر پذیرش این عمل، بُعدی بر آن می‌افزاید که همین امر، عمق و غنای دیدگاه او در مورد «فهم» را بیشتر می‌کند. از دیدگاه باختین، همدلی تنها این نیست که خود را

1. TzvetanTodorov

در جای دیگری بگذاری، بلکه او علاوه بر اینکه گامی جلوتر می‌گذارد و آگاهی مستقلی برای دیگری قائل می‌شود، بر لزوم توجه به دیدگاه من یا خود برای تفسیر، تأکید می‌کند. به عبارت دیگر، «من» که برای درک «دیگری» با او همدلی کرده‌ام، باید به جایگاه بازگردم و از دید خود نیز به آن بنگرم؛ چیزی که باختین از آن به «یافتن برون‌موضوعی» تعبیر می‌کند. شاید «یافتن برون‌موضوعی» مهم‌ترین نکته در کار باختین باشد، زیرا این مرحله با دیدگاه «غیر»، برابرتر می‌شود و مسیر «کمال را برای «خود» هموارتر می‌کند»^۱ (باختین به نقل از: تودوروف، ۱۳۹۳، ۱۵۵).

همان‌گونه که گفته شد، «منطق گفت‌وگو» بر بستری اجتماعی تأکید دارد که در آن «من» بدون دیگران معنایی ندارد و به گفته باختین «من» در سخن تحقق نمی‌یابد، مگر با تکیه بر «ما» (باختین، ۱۳۷۳، ۷۰ و نساج، ۱۳۹۲، ۹۶). در واقع، هر سخنی باید پاسخی به همراه داشته باشد؛ به عبارت روشن‌تر، گفت‌وگو (دیالوگ) همچنان کنش و واکنش سخن و پاسخ ساخت یافته است، زیرا سخن بدون پاسخ، تک‌گویی (مونولوگ) است (جانگ^۲، ۱۹۹۰، ۸۸-۸۷). در مقابل، دیدگاه تک‌گویانه «به انکار غیر و استقلال و کفایت آن به‌عنوان یک «من» با حقوق مساوی، برمی‌خیزد. برای دیدگاه تک‌گویانه (در شکل افراطی و نایاب آن) غیر، تنها موضوع آگاهی باقی می‌ماند و نمی‌تواند در بطن خود یک آگاهی را شکل دهد.... تک‌گویی به‌خودی‌خود، کامل و کافی است و از این‌رو، در برابر پاسخ غیر، ناشنا است» (تودوروف، ۱۳۹۳، ۱۶۷). زمانی می‌توان به اثری ادبی دست یافت یا به تعاملی اجتماعی مبتنی بر فهم یکدیگر وارد شد، که در عمل، رابطه‌ای گفت‌وگویی وجود داشته باشد.

از نظر باختین، این‌همانی و یکی شدن من و غیر، محلی از اعراب ندارد، زیرا تنها هنگامی می‌توان از غنای بیشتر زندگی «من» و آفرینش رخداد سخن گفت که موقعیتی «برون‌موضوعی» وجود داشته باشد. به عبارت دیگر، دو آگاهی یادشده، نه تنها نباید در هم ادغام شوند، بلکه این استقلال دو آگاهی است که مهم است. به گفته باختین، «آفرینندگی رخداد در یکی شدن طرفین شریک در آن نیست، بلکه ناشی از موقعیت پرکش‌وقوس برون‌موضوعی و ناشی از ادغام نشدن من در غیر است» (تودوروف، ۱۳۹۳، ۱۶۹). به این ترتیب، «منطق گفت‌وگویی» در این معنا نمود می‌یابد و درک زندگی خود، منوط به زندگی دیگری‌ای است که در مقام عامل یا آگاهی مستقل

۱. شاید بتوان مفهوم «یافتن برون‌موضوعی» باختین، و مفهوم «قرانت تازه» یا «آمیزش افق‌های گذشته و حال» از گادامر را به‌لحاظ تصویری که از فهم دارند، به هم نزدیک دانست و همسانی‌هایی میان آن‌ها یافت، زیرا هر دو به تازگی و به‌وجود آمدن دیدگاه متفاوت از پیش در جریان فهم معتقدند (در این زمینه بنگرید: خاتمی، ۱۳۹۱، ۳۸۱-۳۷۴؛ شیزت، ۱۳۸۷، ۱۳۴-۱۳۳؛ تودوروف، ۱۳۹۳، ۱۵۵-۱۵۴).

وجود دارد. رابطه «من» و «دیگری»، و از این رهگذر، پی بردن به «منطق گفت‌وگویی»، در عالم سیاست به مراتب دشوارتر و پیچیده‌تر است، زیرا پی بردن به تفهیم دیگری در حوزه‌ای که چهره‌ها به میانجی قدرت در قالب‌ها و شکل‌های مختلف درمی‌آیند، مطرح است.

۴. باومن؛ از تکی‌گویی به گفت‌وگو

باومن در مقدمه کتاب «اشارت‌های پست‌مدرنیته»، عبارت‌هایی را از اسپینوزا نقل می‌کند با این مضمون: «اگر من حقیقت را بدانم و تو به آن جاهل باشی، وظیفه اخلاقی من است که تو را وادار به تغییر افکار و اعمال کنم؛ خودداری از این کار به معنای خودخواهی و ناآدمیت است» (باومن، ۱۳۹۳، ۱۹). این عبارت‌ها، بیانگر روح دوران مدرن است و جنبه حقانیتی را که مدرنیته می‌پنداشت، در برابر سایر دوران‌ها دارد. ذهن «تک‌گویانه» از دید باومن، در عصر مدرنیته را باید در این‌گونه جمله‌ها یافت که در عمل نیز نتایج دهشتناکی -چه در اروپا و چه در سایر نقاط جهان- در پی داشت. در این زمینه، «دیگری» تنها از منظری «تک‌گویانه» به تصور درمی‌آید که گمراه و ناآگاه است و هرگونه مدارا با او مغایر با رسالتی است که براساس گفته اسپینوزا، دانستن حقیقت برای ما به‌ارمغان می‌آورد. از دیدگاه باومن، این جنبه‌ها است که عصر مدرن و وجوه آن را که حول مفاهیمی چون «خرد قانون‌گذار»، «آرمان‌گرایی»، «کلان‌روایت» در راستای سیطره بر جهان بود، دیگر پذیرفتنی نمی‌کند، زیرا دنیای امروز از تکثر و تنوع برخوردار است و نمی‌توان با «ذهن تک‌گویانه» آن را نادیده گرفت.

از سوی دیگر، مدرنیته نیز دستاورد چندانی برای سعادت بشر نداشت (آن‌گونه که ادعای آن را داشت). به همین دلیل، گذار از این وضعیت که دیگری در مقام فاعل شناسا همواره نادیده انگاشته شده است، می‌تواند راهگشا باشد. امروزه جهان با مخاطرات گوناگون ناشی از ظهور گروه‌های مختلف و به‌وجود آمدن آنچه باومن «اجتماعات تخیلی»^۱ (باومن، ۱۳۹۳، ۲۶) می‌نامد، روبه‌رو است. نتیجه این روال، به‌وجود آمدن بی‌قاعدگی و تضاد است. این بی‌قاعدگی و تضاد، تصور از آینده را برای ما مبهم کرده است؛ به همین دلیل از نظر باومن، برای اینکه این آینده چیزی نباشد که انتظار نداریم، باید مدارا پیشه کنیم و به همبستگی روی آوریم. به این ترتیب، دیگری در اندیشه باومن، با توجه به شرایط، باید به رسمیت شناخته شود که لازمه آن، فراهم کردن بستر برای «منطق گفت‌وگویی»^۲ است.

همان‌گونه که گفته شد، باومن به‌سان باختین، خواهان پذیرش ذهنیت دیگری است، به‌گونه‌ای

1. imagined communities
2. the dialogical principle

که در همان گام نخست، او را دارای آگاهی مستقل می‌داند و فاعل شناسا به‌شمار می‌آورد، اما او این مسئله را در بستری - به‌گفته خود - پست‌مدرن مطرح می‌کند که هم عرصه اجتماع را و هم علم را دربر می‌گیرد. او در کتاب یادشده، سنت‌های بسیاری را مورد انتقاد قرار می‌دهد: جامعه‌شناسی مدرن، عقل قانون‌گذار، روشنفکران، فیلسوفان و نقش هریک از این‌ها که در پرتو پست‌مدرنیته دچار تغییر شده‌اند. از نظر او، این تغییر نقش که به‌طور کلی، به‌معنای روی آوردن از ذهن «تک‌گویانه» به «منطق گفت‌وگویی» است، مستلزم پذیرش دیگری در تمام زمینه‌ها است.

۵. میدان مطالعه

پیش از این اشاره کردیم که طرح بحث «فهم دیگری» در وضعیت کنونی جامعه ما (و در کل خاورمیانه) به همان اندازه دور از ذهن به‌نظر می‌رسد، که ضرورت طرح آن. در واقع، آنچه در عمل، مشاهده می‌شود، تلاش برای حذف «دیگری» است، اما شناخت این وضعیت به‌ویژه در حوزه «سیاست» ایران، منوط به درک پیچیدگی آن است. این امر نیز، همان‌گونه که کاستلز در مورد سیاست و رسانه گفته بود، از طریق آنچه جریان‌های سیاسی در فضای مجازی از خود بازنمایی می‌کنند، امکان‌پذیر است. در اینجا در پی بازنمایی «دیگری» نزد دو طیف اصول‌گرا و اصلاح طلب در عرصه مجازی هستیم. از میان وبگاه‌های گوناگون دو جریان یادشده، از هریک سه وبگاه را بررسی کرده‌ایم. برای انتخاب وبگاه‌ها، نظر افراد متخصص در این حوزه را جویا شدیم و همچنین، با رجوع به وبگاه الکسا^۱ و رتبه هر وبگاه در آن، به انتخاب دقیق‌تر، نزدیک شدیم. به این ترتیب، در طیف اصول‌گرایان، سه وبگاه «رجانیوز»، «مشرق نیوز» و «الف»، و در طیف اصلاح‌طلبان سه وبگاه «آفتاب‌نیوز»، «بهارنیوز»، و «پویش» را انتخاب کردیم.

اگر بخواهیم به اهمیت رسانه‌ها، ابعاد، و جنبه‌های تفاوت آن‌ها پی ببریم، شاید این عبارت‌های کاستلز تا اندازه‌ای راهگشا باشند: «نکته اصلی این است که رسانه‌های الکترونیک (که نه تنها رادیو و تلویزیون، بلکه تمام وسایل ارتباطی مانند روزنامه‌ها و اینترنت را دربر می‌گیرد) به حوزه ممتاز سیاست تبدیل شده‌اند؛ این به آن معنا نیست که تمام سیاست را می‌توان به تصاویر، اصوات، یا دخل و تصرف‌های نمادین فروکاست، بلکه می‌خواهیم بگوییم، بدون این چیزها هیچ بختی برای کسب یا اعمال قدرت وجود ندارد؛ بنابراین، همه درنهایت، بازی واحدی می‌کنند، هر چند به شیوه یکسان یا برای هدف واحد» (کاستلز، ۱۳۸۷، ۳۷۵).

۱. الکسا یک وبگاه تحلیل‌کننده ترافیک وبگاه‌ها است، و وبگاه‌ها را براساس میزان بازدید کاربران رتبه‌بندی می‌کند. الکسا در سال ۱۹۹۶ توسط ۲ نفر به نام‌های Bruce Gilliat و Brewster Kahle پایه‌گذاری شد. نام الکسا الهام‌گرفته از Royal Library of Alexandria بزرگ‌ترین کتابخانه مصر باستان (پیش از میلاد) یا کتابخانه سلطنتی اسکندریه است (برگرفته از ویکی‌پدیا).

۶. روش پژوهش

روش به کاررفته در این مقاله، روش تحلیل تماتیک (مضمونی) است. آنچه در مورد فهم دیگری در فضای مجازی مورد نظر ماست، از طریق روش یادشده قابل دستیابی است. این روش، قابلیت کاربست در این زمینه‌ها را دارد و می‌تواند پاسخ پرسش‌های مقاله را از متن استنباط کند. در پژوهش کیفی، به دلیل رجوع مستقیم به داده‌ها در میدان، همواره بعد استقرایی بر ابعاد دیگر می‌چربد، اما در تحلیل مضمون، دو بعد استقرا و قیاس می‌توانند با هم بیایند. در اینجا به پیروی از موضوع، بعد قیاسی بیشتر نمایان است و نگاه ما را به سوی نکته‌های خاصی در میان داده‌های تحقیق، جهت می‌دهد. تحلیل مضمون هم در سطوح ساده و هم در سطوح پیچیده‌تر به کار رفته است، و به تناسب موضوع و گستردگی میدان مطالعه، این سطوح تغییر می‌کنند (محمدپور، ۱۳۹۲، ۶۶؛ عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰، ۱۵۳). در این پژوهش از سطح ساده‌تری از تحلیل مضمون استفاده کرده‌ایم، به این صورت که از شیوه سطر به سطر برای کدگذاری داده‌ها بهره جستیم، و با خواندن و بررسی ۲۴۱۸ سطر به ۲۱۰ کد دست یافتیم، و براساس یکی از اصول تحلیل مضمون، کدها را در فرایند پژوهش، همواره کاهش دادیم و تلاش کردیم که مضمون‌ها را به سطح بیشتری از انتزاع برسانیم.

دستیابی به سطح انتزاع، مستلزم توجه به نکته‌هایی است که در روند مشخصی، البته با رفت و برگشت میان داده‌ها، انجام می‌شود. روی هم رفته، می‌توان سه جنبه را مطرح کرد که دقت ما را در این امر افزایش می‌دهد: «نخست اینکه، شناخت مضمون هرگز تنها به معنای یافتن نکته جالبی در داده‌ها نیست، بلکه مستلزم این است که پژوهشگر مشخص کند که در داده‌ها باید در پی چه چیزی باشد؟ از چه چیزهایی باید صرف نظر کند؟ و چگونه باید داده‌ها را تحلیل و تفسیر کند؟ دوم اینکه، واژه «مضمون» به طور ضمنی و تاحدی، بیانگر «تکرار» است؛ بنابراین، مسئله‌ای را که تنها یک بار در متن داده‌ها ظاهر شود، نمی‌توان «مضمون» به شمار آورد (مگر اینکه نقش برجسته و مهمی در تحلیل نهایی داده‌ها داشته باشد). به طور معمول، تکرار به معنی مشاهده و ظاهر شدن در دو یا چند مورد در متن است. سوم اینکه، مضمون‌ها باید از یکدیگر متمایز باشند. چنانچه در میان مضمون‌ها تا حدودی هم‌پوشانی وجود نداشته باشد، نمی‌توان درک درستی از تحلیل‌ها و تفسیرها عرضه کرد» (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰، ۱۶۱).

۷. ایماژسازی از دیگری در میان نیروهای اجتماعی کشور

در بخش چارچوب مفهومی به سخنان باختین درباره «خود، (من)» و «دیگری» پرداختیم و اشاره کردیم که آنچه تصور از خود یا من را شکل می‌دهد، به وجود دیگری و تصور از آن بستگی دارد.

درواقع، به گفته باختین، تنها در نگاه غیر است که خود معنی می‌یابد. در این بخش آنچه را که در صفحه‌های پیشین درباره دو جریان سیاسی در ایران مطرح شد، تحلیل خواهیم کرد. آنچه از طریق روش تحلیل مضمونی انجام شده است، بررسی متون در فضای مجازی (سایت‌های اصول‌گرایان و اصلاح‌طلبان) و تعیین و تشخیص کدهایی خاص در آن‌ها بود. این کدها براساس روال روش تحلیل مضمونی - که از سطحی ساده (یعنی کدگذاری) شروع می‌شود و به سطحی از انتزاع می‌رسد - در قالب مضمون‌هایی خاص قرار گرفتند که امکان تحلیل و تفسیر «فهم دیگری» در حوزه یادشده را برای ما فراهم می‌کند.

درواقع، فهم دیگری در فضای مجازی، به معنای این است که ما تصوراتی که دو جناح از هم دارند را در پرتو مفاهیم به‌دست آمده، بررسی و تحلیل کنیم. همان‌گونه که کاستلز اشاره کرده است، رسانه‌ها بسیاری از رویدادها و منازعات حوزه سیاست را برمی‌سازند (کاستلز، ۱۳۸۷، ۴۰۴؛ پیرنجم‌الدین، مرندی، و عادل، ۱۳۸۹، ۹۰-۸۹)؛ بنابراین، در فضای مجازی چیزهای زیادی برای کشف، تحلیل، و تفسیر وجود دارد تا آنچه در جهان واقعی می‌گذرد را بهتر درک کنیم. آنچه در تحلیل مضمونی و بگانه‌های دو طیف اصول‌گرا و اصلاح‌طلب بررسی شد، تصور هر یک از جناح‌ها از خود و دیگری، در ابعاد متفاوت، بود. آنچه در ادامه می‌آید، طرح و تحلیل دو مفهوم خود و دیگری از نظر اصول‌گرایان و اصلاح‌طلبان است، اما پیش از آنکه به سراغ این مقوله برویم، باید به نکته مهمی اشاره کنیم. وجود برخی ویژگی‌ها، برای مثال در تصور از خود، بیشتر به آنچه از متون استخراج شده است، بستگی دارد. به عبارت دیگر، در اینجا ادعای ارائه تصویری کامل از این جناح‌ها مطرح نیست، بلکه بیشتر بر جنبه‌هایی تأکید شده است که خود این گروه‌ها در مورد آنچه به آن‌ها مربوط می‌شود، مطرح کرده‌اند؛ بنابراین، اگر مضمون‌هایی که در اینجا مطرح می‌شوند، بر جنبه‌هایی تأکید دارند که مثلاً اصول‌گرایان بیشتر به آن اشاره کرده‌اند و خود یا دیگری را با آن تعریف می‌کنند، به معنای غفلت از جنبه‌های دیگر نیست.

۷-۱. تصور از خود

۷-۱-۱. اصول‌گرایان

در اینجا نخست، به تصور دو جناح یادشده از خودشان می‌پردازیم. دانیل لیتل در کتاب «تبین در علوم اجتماعی»، در فصل چهارم با عنوان «نظریه تفسیر»، تحلیلی از مک اینتایر ارائه داده است (هرچند خود در سطح دیگری منتقد آن به‌شمار می‌آید) که نشانگر اهمیت درک اعضای یک گروه یا حزب سیاسی برای شناخت آن گروه یا حزب است: «یک حزب سیاسی را نمی‌توان به‌درستی

شناخت، مگر براساس درکی که اعضای آن نهاد از آن دارند و گاهی این درک‌ها، از این ملت به آن ملت، بسیار متفاوت است، و همین امر مانع می‌شود که به مفهومی متنوع، و فارغ از درک این و آن، و یکسان از «حزب سیاسی» برسیم و آن را به همه فرهنگ‌ها تعمیم دهیم» (لیتل، ۱۳۸۸، ۱۳۵). نکته مهم در این عبارت‌ها، درک فرد از حزبی است که در آن قرار دارد و برحسب این استدلال، شناخت ما از آن حزب، به تصویری بستگی دارد که آن فرد از نهاد یادشده دارد. به همین دلیل در اینجا برای شناخت دو جناح اصول‌گرا و اصلاح‌طلب و تصویری که از خود دارند، باید این‌گونه عمل کنیم.

در فرایند کدگذاری متون از طریق کدهای به‌دست‌آمده، تصور از خود در ابعاد متفاوتی جلوه‌گر می‌شد؛ برای نمونه، اعضای هر یک از جناح‌ها خود را از ابعاد اجتماعی، سیاسی و مذهبی به‌گونه‌ای متفاوت تعریف می‌کردند. در طیف اصول‌گرا دو بعد سیاسی و مذهبی برجسته‌تر بود و فقدان بعد اجتماعی نه به معنای بی‌توجهی به آن، بلکه به معنای اولویت داشتن جنبه‌های دیگر در تصور از خود بود، و ناظر بر نکته‌ای است که در بالا اشاره شد. اصول‌گرایان از لحاظ سیاسی درون چهار مضمون کلی با عنوان «انقلابی»، «مقابله با نفوذ غرب»، «استکبارستیزی» و «ولایت‌مداری»، و از لحاظ مذهبی در قالب «پیرو اسلام ناب»، «تکلیف‌گرایی» و «پایبندی به مقدسات»، در تصور از خود قرار می‌گیرند؛ برای نمونه، در اینجا عبارت‌ها و اظهاراتی که از وبگاه‌های یادشده برگرفته شده‌اند و به‌گونه‌ای از دید ما نکته‌های گویاتری در تصور از خود نزد جریان اصول‌گرایی تشخیص داده شده‌اند را مطرح می‌کنیم:

نیروهای انقلابی کسانی هستند که عشق به خدا و اسلام دارند و پای آرمان‌های امام و انقلاب و رهبری ایستاده‌اند (سایت الف، ۱۳۹۴/۱۱/۱۵).

افرادی که از این ادبیات علیه نیروهای مؤمن و انقلابی استفاده می‌کنند، باید بدانند که همواره در مسیر خطرات، نیروهای انقلابی پیش‌تاز هستند؛ از این رو، انصاف را رعایت کرده و در خط غربی‌ها حرکت نکنند. اگر این مسیر را ادامه بدهند، دیری نخواهد گذشت که باید پاسخ‌گوی ملت انقلابی ما باشند (سایت الف، ۱۳۹۴/۱۱/۱۵).

اگر بخواهیم در این زمان که حمله‌های دشمن بیش از گذشته شده، این روند پیشرفت را ادامه دهیم، باید با کار تشکیلاتی همانند حلقه‌های صالحین به‌پیش‌رفته و پشتیبان ولایت فقیه باشیم (سایت رجانیوز، ۱۳۹۴/۰۶/۱۸).

روزی که انقلاب اسلامی ایران به‌بار نشست، توان نظامی ما محدود بود، اما امروز به برکت امام، رهبری، و خون شهدا، قدرت نظامی برتری در دنیا هستیم» (سایت رجانیوز، ۱۳۹۴/۰۶/۱۸).

ما امروز پیشرفت‌مان را مدیون مقابله و ایستادگی در برابر آمریکا و استکبار جهانی هستیم (سایت رجانیوز، ۱۳۹۴/۰۷/۲۱).

مقابله با استکبار روح حسینی نیاز دارد. «روح حسینی» همان روحیه اهل بیت (ع) و اصحاب امام حسین است (ع) است؛ آن روح این بود که با همه تعرض‌ها در کار و هدف خود تردید نمی‌کردند نه در دشمن‌شناسی تردید داشتند و نه در امام‌شناسی و رهبرشناسی (سایت رجانیوز، ۱۳۹۳/۰۹/۲۱).

مسئله امروز ما در این نظام، همین دو شناخت است. جامعه ما تا زمانی موفق است که در دشمن‌شناسی و امام‌شناسی تردید نکند؛ درحالی که تمام شیطنتهای استکبار و برخی جریان‌های لائیک این است که می‌خواهند مردم را دچار تردید کنند (سایت رجانیوز، ۱۳۹۳/۰۹/۲۱).

«ما اربعینی هستیم و بنابراین، این ملاک و مدال پرافتخار وابستگی به حسین (ع) در همه رفتارهای ما باید خودش را نشان بدهد» (سایت مشرق نیوز، ۱۳۹۴/۰۸/۱۲).

البته ما هنوز نتوانسته‌ایم به‌طور کامل همه شئون اسلامی را پیاده کنیم، اما با همین بخش کم توانسته‌ایم موفقیت‌های عظیمی را به‌دست بیاوریم که امید است با حرکت در مسیر ولایت، تفکر انقلاب اسلامی را گسترش دهیم (سایت مشرق نیوز، ۱۳۹۳/۰۹/۲۱).

برای اصول‌گرایان، انقلاب همچنان تداوم دارد و بر اقدامات همسو با آرمان‌های انقلاب تأکید بیشتری می‌کنند. از سوی دیگر، ولایت‌مداری از جمله نکته‌های مهمی است که در پیوند با «انقلابی‌گری» است. پیوند و همسویی میان این دو جنبه، نشانگر پایداری به اصول انقلاب است. این مقوله حاکی از نگاه آن‌ها به زمان نیز هست، به این معنا که ارزش‌های انقلاب که در ولایت‌مداری و انقلابی‌گری -منظور، تداوم و صدور انقلاب است- خود را نشان می‌دهند، تأثیر کمتری از واقعیت‌های جامعه می‌پذیرند و همچنان می‌توان آن‌ها را ارزش‌هایی متعالی و فراتر از زمان و مکان دانست. بشیریه در کتاب «دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران: دوره جمهوری اسلامی»، دو جنبش اصلاحی و ضداصلاحی را مطرح می‌کند؛ برای جریان ضداصلاحی، ویژگی‌هایی را برمی‌شمارد که ناظر بر نکته‌هایی است که در بالا اشاره کردیم؛ برای مثال، یکی از ویژگی‌های جنبش ضداصلاحی از دید او، «کوشش در جهت تحکیم و تقویت دولت ایدئولوژیک و ایدئولوژی اولیه انقلاب و جلوگیری از هرگونه تجدیدنظری در آن» (بشیریه، ۱۳۸۷، ۱۸۹) است. تلاش برای استوار کردن ایدئولوژی اولیه انقلاب، امروزه خود را در «نزدیکی به رهبر» و «اذعان به ولایت‌مداری» و اقدامات متناسب با «اهداف امام» نشان می‌دهد. از سوی دیگر، می‌توان «مقابله با نفوذ غرب» که آنان اکنون مطرح می‌کنند را در پیوند با «استکبارستیزی» اوایل انقلاب دانست، و نگرش و دیدگاه ثابت و تغییرناپذیر اصول‌گرایان به غرب را در آن یافت.

از جنبه مذهبی، اصول‌گرایان خود را در قالب «پیرو اسلام ناب»، «تکلیف‌گرایی» و «پابندی به مقدسات» تعریف می‌کنند. سه کلمه ناب، تکلیف، و پابندی، نشان می‌دهند که از نظر آن‌ها این اصول در برابر تغییرات اجتماعی، تغییرناپذیر هستند. از دیدگاه اصول‌گرایان، پیروی از دین ناب، در واقع، پیروی از اصول پیامبر و امام است که در پیوند با تکلیف قرار می‌گیرد؛ به این معنا که آن‌ها مکلف هستند اصولی را که تداعی‌گر صدر اسلام باشند، رعایت کنند. همچنین، از این رهگذر، تأکید بر مقدسات، به پابندی به تکلیف‌هایی اشاره دارد که از سوی دین ناب به آن‌ها محول شده است، زیرا عمل به تکلیف‌ها از هر چیز مهم‌تر است. بر این اساس، آنچه اصول‌گرایان در تصور از خود دارند تا به امروز کمتر بر مبنای شرایط، دچار تغییر شده است.

۲-۱-۷. اصلاح‌طلبان

در طیف مقابل یا جریان سیاسی رقیب، یعنی اصلاح‌طلبان، سه بعد اجتماعی، سیاسی، و مذهبی در تعریف و تصور از خود وجود دارد. در بعد سیاسی «ارتباط با جهان»، «قانون‌گرایی»، و «مشارکت سیاسی» مضمون‌هایی هستند که اصلاح‌طلبان بیشتر خود را با آن‌ها بازنمایی می‌کنند. اصلاح‌طلبان، خواهان ارتباط با کشورهای دیگر هستند، البته ارتباط با غرب از نظر آن‌ها باید محتاطانه باشد. از دید آن‌ها، ضرورت وضعیت جدید ایجاب می‌کند که ارتباط مؤثری داشته باشیم تا بتوانیم در دنیای پیچیده کنونی، تأثیرگذار باشیم. اصلاح‌طلبان خود را قانون‌گرا دانسته و براساس آنچه در قانون اساسی آمده است، بازتعریف می‌کنند. مشارکت در سیاست را نیز هم برای خود هم برای گروه‌های دیگر، مهم می‌شمارند و به‌نوعی بر «مشارکت سیاسی» تأکید دارند. در واقع، آن‌ها با توجه به وضعیت جدید و واقعیت در حال تغییر، خواهان همکاری در عرصه‌های مختلف هستند. نمونه‌هایی از متن‌هایی که از وبگاه‌های اصلاح‌طلبان برای کدگذاری انتخاب شده‌اند را می‌توان در این عبارت‌ها دید:

با ارتباط بهتر با دنیا به آرمان‌هایی مانند آزادی فلسطین هم بهتر و هم زودتر می‌رسیم. همین که اسرائیل نگران است، نشان آن است که توافق وین توافق خوبی است (سایت آفتاب‌نیوز ۱۳۹۴/۰۹/۲).

با اتفاقاتی که در گذشته افتاده، بلوغ سیاسی خوبی در بین نیروهای اصلاح‌طلب به وجود آمده و فکر نمی‌کنم در انتخابات آینده خیلی تک‌روی و خودمداری کنند.

نگاه ما به طور کلی، نگاه ملی است و سعی داریم از نگاه قشری و موردی خودداری کنیم و فکر می‌کنیم، نماینده‌های شهرستان هم کلان‌نگر باشند (سایت پویش، ۱۳۹۴/۰۹/۲).

از جنبه اجتماعی، اصلاح طلبان «داشتن پایگاه مردمی»، «توجه به مقتضیات جدید» و «رجوع به خرد جمعی» را سه مضمونی می‌دانند که خود را براساس آن تعریف می‌کنند. در فرایند کدگذاری، بارها این نکته که اصلاح طلبان از پایگاه مردمی برخوردارند و ارتباط تنگاتنگی با جامعه دارند، تکرار می‌شد. تأکید بر مردمی بودن، حاکی از تصور آن‌ها از خود در میان مردم است. از سوی دیگر، از نظر اصلاح طلبان، توجه به وضعیت کنونی جامعه، مانند توجه به نسل جوان، توجه به زنان، و مسائل آن‌ها و مواردی از این دست، بین آن‌ها و بدنه اجتماع ارتباط ایجاد می‌کند. عبارت‌های زیر، چند مثال از متن‌هایی هستند که در روند کدگذاری انتخاب شده‌اند:

چرا عده‌ای با دولت این‌گونه رفتار می‌کنند؟ چرا نمی‌گذارند دولت در این شرایط سخت با اعصاب آرام به فکر حل مشکلات کشور باشد؟ باین وجود، این دولت راه خود را، راه امام حسین قرار داده است و در جهت خدمت به مردم عزیز ایران اسلامی تلاش می‌کند (سایت آفتاب‌نیوز، ۱۳۹۴/۰۸/۳).

مثلث «مصباح، جنتی، و یزدی» و «هاشمی، روحانی، و خمینی» هر دو مثلث، حسن نیت دارند و متقی هستند و در راه اسلام و حفظ انقلاب تلاش می‌کنند. مثلث اول خود را اصولی‌تر می‌داند و از روش‌های سخت‌گیرانه استفاده می‌کند؛ بنابراین، ارتباط چندانی با نسل جدید ندارد و کمتر قادر به هدایت آن‌ها است، اما مثلث دوم، ارتباط خوبی با نسل جوان پیدا کرده و تلاش می‌کند اصول را نیز حفظ کند (سایت بهارنیوز، ۱۳۹۴/۰۹/۲).

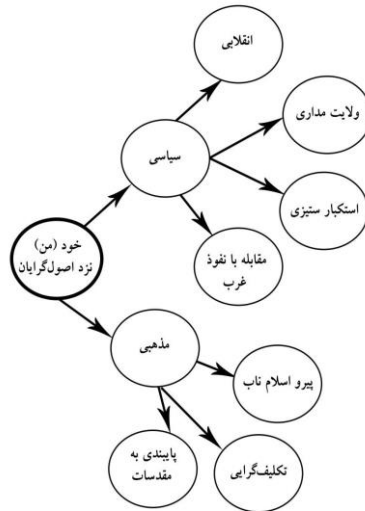
از جنبه مذهبی، «تساهل» و «مدارا» دو مضمون معرف تصور از خود نزد اصلاح طلبان هستند. از نظر آن‌ها، تساهل بیشتر ناظر بر جدی نگرفتن مسائل کوچک مذهبی و اشتیاق به حل موارد جزئی در اختلاف‌ها است. مدارا در برابر اقلیت‌های دینی و مذهبی، ویژگی دیگری است که اصلاح طلبان خود را بر مبنای آن تعریف می‌کنند، و درصدد پر کردن چنین شکاف‌هایی هستند.

همه ایرانیان، با هر دین و آیینی، جزء شهروندان درجه یک محسوب می‌شوند و ضروری است به جای گفتن اقلیت دینی، لفظ «هموطنان دینی» به کار برده شود. وی وجود کوچه نوبهار، ملقب به کوچه کلیسا و حضور اقلیت‌های دینی در شیراز که آزادانه به عبادت و زندگی مشغول هستند را افتخاری برای نظام جمهوری اسلامی دانست (سایت بهارنیوز، ۱۳۹۴/۰۲/۱۰).

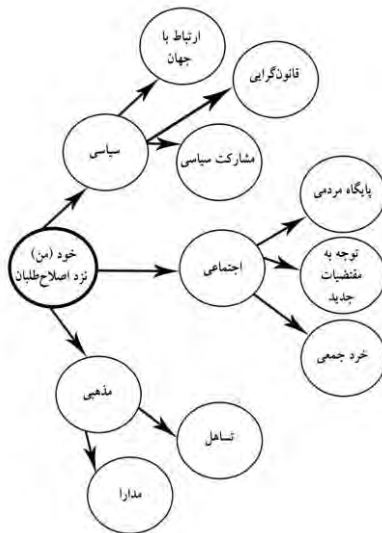
خداوند به پیامبر اسلام می‌فرماید، رسالت شما این است که پیام ما را به مردم برسانید و نباید اجبار کنید، چون ما مردم را مختار آفریدیم تا سود و زیان انتخاب خویش را ببینند و خود و جامعه را در مسیر رسیدن به سعادت اصلاح کنند (سایت بهارنیوز، ۱۳۹۴/۰۹/۱۵).

بر مبنای آنچه درباره اصلاح طلبان گفته شد، می‌توان دو نکته مهم را مطرح کرد؛ نخست اینکه آن‌ها مانند اصول‌گرایان، به صدور انقلاب معتقد نیستند و به نوعی، خواهان پیوند گسترده با نظام

جهانی هستند. دوم اینکه با تأکید بر تغییر شرایط زمانی، خواهان درک شرایط جدید و اصلاح در رویه‌ها هستند (شکل شماره (۱) و شکل شماره (۲) در قالب شبکه مضامین، تصور از خود نزد دو جناح را نشان می‌دهند).

شکل ۱. تصور از خود نزد جناح اصول‌گرا

شکل ۲. تصور از خود نزد جناح اصلاح‌طلب

۷-۲. تصور از دیگری

۷-۲-۱. اصول گرایان

در این بخش تصور دو طیف یادشده از یکدیگر به مثابه «غیر» یا «دیگری»، در دو زمینه سیاست داخلی و سیاست خارجی مطرح می‌شود. دلیل اینکه دو بعد سیاست داخلی و خارجی را برای نشان دادن تصور از دیگری یا به عنوان مضمون‌های سازمان‌دهنده انتخاب کرده‌ایم، دغدغه‌ها، مسائل، و نگرانی‌های دو جناح بود که معیاری است برای سنجش اقدامات هریک از طرفین در برابر تأثیرهایی که دیگری بر سیاست داخلی و خارجی می‌گذارد. در اینجا به تصور اصول‌گرایان از «دیگری»، که در معنای کلی اصلاح‌طلبان هستند، در قالب شبکه مضامین که بر اساس آن «وجود هر سلسله مراتب در میان آن‌ها [مضامین] از بین برود، باعث شناوری مضامین شود و بر وابستگی و ارتباط میان شبکه تأکید شود» (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰، ۱۷۰)، خواهیم پرداخت.

اصول‌گرایان «دیگری» را از لحاظ سیاست داخلی و اقداماتش در داخل، با مضمون‌هایی مانند «فتنه‌گری»، «انحراف از اصول»، «مخرب بودن»، «پایان انقلاب» و «تغییر در مواضع» به تصویر می‌کشند و در عرصه سیاست خارجی نیز با مضمون‌هایی نظیر «بسترساز نفوذ»، «ساده‌انگار»، «سازش‌کار» و «توجیه‌گر روابط» روبه‌رو هستیم. در وهله نخست، برای روشن‌تر شدن بحث و بررسی اینکه این مضمون‌ها از چه زمینه‌ای گرفته شده‌اند، جمله‌هایی را از وبگاه‌های اصول‌گرایان نقل می‌کنیم:

نفرت این مردم از فتنه ۸۸ و فتنه‌گر آن چنان نهادینه شده که به اندازه نفرت از منافقان، از فتنه‌گر متنفر هستند. به همین منظور مقام معظم رهبری فرمودند: فتنه ۸۸ خط قرمز ماست. نفرت از فتنه‌گر، نهادینه شده است، در حالی که برخی قصد دارند با تبریته فتنه‌گران، برای خود حیات سیاسی پیدا کنند (سایت رجانیوز، ۱۳۹۳/۰۹/۲۱).

امروز بزرگ‌ترین دشمن این انقلاب، به فرمایش امام خامنه‌ای که در چند مدت اخیر، بیش از ۸۰ بار تذکر داده‌اند، بحث نفوذ است» (سایت رجانیوز، ۱۳۹۴/۱۱/۱۴)

چرا آمریکا به نفوذ پناه آورده است؟ نفوذ یعنی چه؟ نفوذ، یعنی تغییر در باورها؛ یعنی آنچه دشمن می‌خواهد، خودم انجام می‌دهم، جشن هم می‌گیرم. امروزه در کشور، مسئولانی وجود دارند که آنچه آمریکا -که دشمن اصلی من و شماست- می‌خواهد، با افتخار امضا کنند و امروز این امر، انقلاب را از درون می‌پوساند (سایت رجانیوز، ۱۳۹۴/۱۱/۱۴).

مهم نیست که این فرد که در پروژه نفوذ فعالیت می‌کند، عمامه به سر باشد یا فلان مقام مسئول باشد. مهم این است که اهداف دشمن را با افتخار انجام می‌دهد. اگر این اتفاق بیفتد، آرام آرام باید با انقلاب و ارزش‌ها و شهدا و دستاوردهای انقلاب خداحافظی کنیم، در حالی که

دیپلماسی قرآن بر پایه بیزاری و کفر به طاغوت است، «فمن یکفر بالطاغوت و یؤمن بالله فقد استمسک بالعروة الوثقی (سایت رجانبوز، ۱۳۹۴/۱۱/۱۴).

کسی که مرتکب فتنه‌انگیزی و بغی می‌شود، هر چند مدعی اسلام و ایمان باشد و خود را جزء السابقون هم بنامد، مانند برخی سران و دست‌اندرکاران فتنه ۸۸ که مشمول حکم الهی «الفتنه اشد من القتل» و «اکبر من القتل» هستند و از مدار خارج شده‌اند (سایت الف، ۱۳۹۴/۱۰/۳۰).

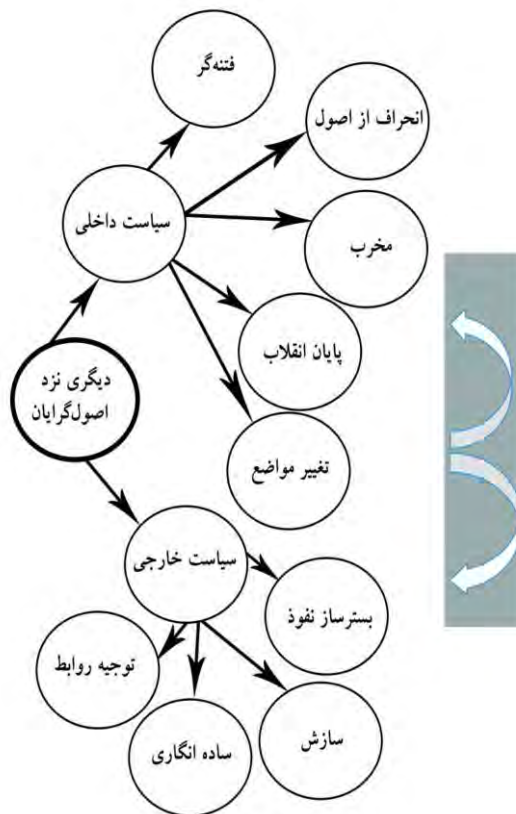
آن کسانی که در سال ۷۶ با شعار درود بر سه سید فاطمی، خمینی و خامنه‌ای و خاتمی، حرکت اصلاح‌طلبانه را شروع کردند، در ادامه راه، نه تنها، خمینی و خامنه‌ای را از فرهنگ اعتقادی و سیاسی خود حذف کردند، بلکه در سال آخر، عبور از خاتمی را هم در دستورکار قرار دادند تا عهد و پیمان اولیه را به‌طور کامل زیر پا نهند (سایت الف، ۱۳۹۴/۱۱/۲۰).

کسانی برخلاف قانون اساسی، شورایی کردن رهبری را مطرح می‌کنند. این طرح‌ها به بیگانگان و دشمنان، خوراک می‌دهد و امید در ضدانقلاب را توسعه می‌دهد (سایت مشرق‌نیوز، ۱۳۹۴/۱۰/۱).

فتنه ۸۸، تحریم‌های هوشمندی را برای ما به‌دنبال داشت، عده‌ای امروز به‌دنبال فتنه و سناریوی جدیدی هستند، بازیگران آن هم کسانی هستند که فتنه ۸۸ را ایجاد کردند. این‌ها یک کلمه راست هم بیان نکردند (سایت مشرق‌نیوز، ۱۳۹۴/۱۰/۱).

از دیدگاه اصول‌گرایان، دیگری با اذعان به پایان انقلاب، به اصول و آرمان‌های آن پایبند نمانده است. مضمون «پایان انقلاب» از نظر این جناح، به معنای انحراف از اصول اولیه انقلاب است. به همین دلیل از دید آن‌ها، دیگری (جناح اصلاح‌طلب) از مواضع پیشین خود عقب‌نشینی کرده است و اقداماتش به زیان انقلاب و کشور است. از دید آن‌ها، بسیاری از رویدادهای مخرب در داخل کشور، توسط این جناح انجام شده است و از این رو، از آن‌ها به‌عنوان فتنه‌گر و مخرب یاد می‌کنند. مضمون «فتنه‌گر» که پس از جریانات سال ۱۳۸۸ به بخشی از اصلاح‌طلبان اطلاق شد، یکی از مضمون‌های پرتاب است. از دیدگاه اصول‌گرایان، بسیاری از اقدامات و فعالیت‌های سیاسی اصلاح‌طلبان در راستای تضعیف نظام بوده است. در بحث سیاست خارجی، اصول‌گرایان، «دیگری» را با مضمون‌هایی مانند «بسترساز نفوذ»، «ساده‌انگار»، «سازش‌کار» و «توجیه‌گر روابط» معرفی می‌کنند. دیگری، خواهان ارتباط با غرب است، و در این راستا به سازش و توجیه روابط ایران با غرب روی می‌آورد. از دید اصول‌گرایان، این اقدامات، زمینه را برای نفوذ غرب فراهم می‌کند. در واقع، دیگری با تصور ساده‌انگارانه‌ای که از «دشمن» دارد، آن را جدی نگرفته و زمینه برقراری روابط با غرب را فراهم می‌کند. نکته مهمی که در تصور اصول‌گرایان از دیگری به چشم می‌خورد، ارتباط بین دو جنبه سیاست

داخلی و سیاست خارجی است. در واقع، ارتباط خاصی میان این دو سطح سیاسی برقرار می‌کنند و بسیاری از اقدامات دیگری در داخل را مرتبط یا برآمده از سیاست خارجی می‌دانند. به عبارت روشن‌تر، بر این نظرند که دیگری با انجام برخی از کارها در کشور، چراغ سبزی به خارج از کشور (غرب یا دشمن) نشان داده است؛ برای نمونه، اقدامات فتنه‌انگیزانه در داخل، نتیجه همکاری با «دشمن» به‌شمار می‌آید. تحلیل‌ها و اقدامات دیگری، زمینه‌ساز روابط با بیگانه است که آن را در قالب توجه به شرایط جدید، توجیه می‌کند. به این ترتیب، اصول‌گرایان، دیگری (جناح اصلاح‌طلب) را در پیوند سیاست داخلی و خارجی می‌بینند؛ به عبارت بهتر، اصول‌گرایان در بیان ویژگی‌های «دیگری» بین سیاست داخلی و خارجی پیوند برقرار می‌کنند. (در شکل زیر، پیوند بین سیاست خارجی و داخلی از دید اصول‌گرایان را با جهت‌نما مشخص کرده‌ایم).

شکل شماره (۳). تصور اصول‌گرایان از دیگری

۲-۲-۷. اصلاح طلبان

تصور اصلاح طلبان از دیگری در قالب مضمون‌هایی مانند «فضاسازی»، «تخطی از قانون»، «عدم درک واقعیت»، «افراطی‌گری» و «نگاه امنیتی» در زمینه سیاست داخلی، قرار می‌گیرد و با مضمون‌هایی چون «بازی با اصطلاحات»، «بدبینی»، «تحریف واقعیت» و «تهدیدانگاری افراطی» در جنبه سیاست خارجی به تصور درمی‌آید. در زیر چند نمونه از نوشته‌های وبگاه‌های اصلاح طلبان ارائه شده است:

نفوذ را دستاویزی برای بازی با منافع ملی قرار داده‌اند (سایت آفتاب‌نیوز).

مردم، گروه‌های کلیشه‌ای را نمی‌پسندند، گروه‌هایی را می‌پسندند که از حقوق آن‌ها و از اصول قانون اساسی دفاع کنند و قادر به تغییر باشند، نه افراد و گروه‌هایی که به بهانه حفظ نظام در مقابل ضایع شدن حقوق مردم یا زیر پا گذاشته شدن اصول قانون اساسی، سکوت می‌کنند (سایت آفتاب‌نیوز، ۱۳۹۴/۰۶/۱۷).

تفکری که بگوید فقط از من پیروی کن، تفکری داعشی است (آفتاب‌نیوز، ۱۳۹۴/۰۸/۲۸).

«در مجلس فعلی (مجلس نهم) صدایی که تاکنون شنیده شده بیشتر صدای طیفی است که شأن و جایگاه خانه ملت را نادیده می‌گیرد» (بهار نیوز).

شاهد هستیم که از تریبون مجلس در راستای تقابل با مطالبات قاطبه مردم و همچنین، توهین به شعور ملت ایران استفاده می‌شود (بهار نیوز، ۱۳۹۴/۰۹/۷).

مجلس، نماینده مردم باشد نه نظام (بهار نیوز، ۱۳۹۴/۰۹/۷).

یکی اینکه معمولاً نمایندگان مجلس، خود را نماینده نظام جمهوری اسلامی می‌دانند، نه نماینده ملت و در آنجا تراجمی میان حقوق ملت و حقوق نظام پیش می‌آید، از حقوق ملت به بهانه حفظ نظام دفاع نمی‌کنند و این درست نیست، زیرا هرچند نظام ما یک نظام مردمی و اسلامی است، ولی ممکن است گاهی ظلمی اتفاق بیفتد و باید از مظلوم دفاع کرد (بهار نیوز، ۱۳۹۴/۰۹/۷).

ما باید به مَرّ قانون عمل کنیم، نه اینکه بهانه‌تراشی کنیم و به دنبال حذف رقیب خود باشیم (سایت پویش، ۱۳۹۴/۰۹/۳).

از نظر اصلاح طلبان، «دیگری» با فضاسازی، درصدد ایجاد شرایطی است که با طرح برخی از مباحث و به راه انداختن جریانی همسو با آن، فضایی علیه اصلاح طلبان به وجود آورد تا از کنش سیاسی و فعالیت مخالفان جلوگیری کند؛ بنابراین، داعیه‌های ارزشی آن‌ها، پوششی برای جلوگیری از دموکراسی تفسیر می‌شود. اصول‌گرایان، اقداماتی خلاف منافع و مصالح ملی انجام می‌دهند. در

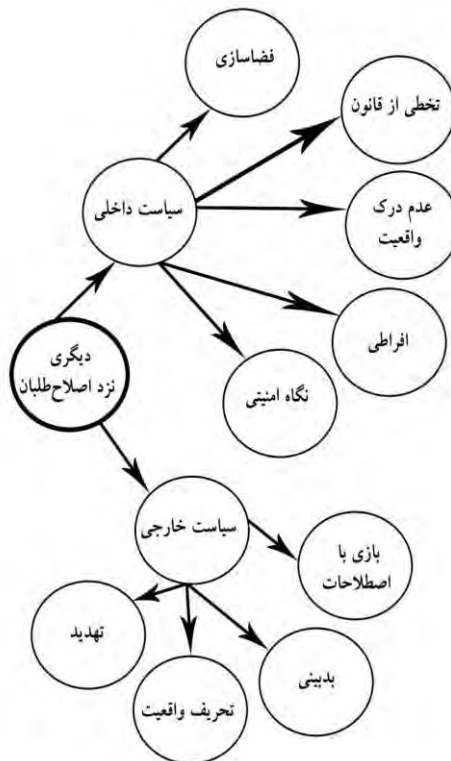

بسیاری زمینه‌ها، اصلاح‌طلبان دیگری را با ویژگی‌هایی مانند «سرپیچی و کوتاهی در اجرای قانون» و «عمل نکردن به آن» به‌تصویر می‌کشند. در واقع، دیگری با تخطی از آنچه در قانون اساسی آمده است، اجتماع‌ها، مجالس، و گردهمایی‌های قانونی اصلاح‌طلبان را به‌هم می‌زند.

نکته مهم از نگاه اصلاح‌طلبان در تصویری که از دیگری اصول‌گرا دارند، «عدم درک واقعیت» یا «بی‌توجهی دیگری به شرایط جدید» است. به همین دلیل، همواره در جامعه به‌گونه‌ای افراطی عمل می‌کنند و با نگاه امنیتی به مسائل، کشور را در برخی عرصه‌ها عقب انداخته‌اند. در حوزه سیاست داخلی، دیگری همواره با مواضع افراطی به‌تصور درمی‌آید، که همین امر، چشم آن‌ها را بر واقعیت جدید و مقتضیات آن می‌بندد؛ برای نمونه، تغییراتی که در جامعه رخ داده است را در پرتو نگاه رادیکال خود برنمی‌تابد و با نگاهی تردیدآمیز به تغییرات جامعه می‌نگرد. از سوی دیگر، با پافشاری بر نگاه امنیتی خود، درصدد است که بیشتر ارکان قدرت را در اختیار خود داشته باشد و مشارکت اصلاح‌طلبان در آن به کمترین میزان ممکن برسد.

نگرش آن‌ها در مورد سیاست خارجی نیز حاکی از گرایش اصلاح‌طلبان به دیپلماسی و ارتباط با جهان است، اما دیگری (جناح اصول‌گرا) این‌گونه نیست و با مضمون‌هایی مانند «بازی با اصطلاحات»، «بدبینی»، «تحریف واقعیت» و «تهدید» به‌تصور درمی‌آید. دیگری با مطرح کردن اصطلاحات و برچسب‌هایی نظیر «فتنه» و «نفوذ» هر بار مانعی بر سر راه اصلاح‌طلبان می‌گذارد که از نظر جناح اصلاح‌طلب، نوعی بازی با اصطلاحات است که مردم را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. به‌عبارت دیگر، دیگری، دیپلماسی اصلاح‌طلبان را در عرصه سیاست خارجی با این مفاهیم، بی‌معنی می‌کنند. دیگری همواره نگاه بدبینانه‌ای به برقراری روابط با کشورهای جهان (منظور غرب و کشورهای بی‌دین است که دشمن تلقی می‌شوند) داشته است و به همین دلیل، بسیاری از اقدامات را تهدیدی برای کشور (یا خود) می‌داند. از دیدگاه اصلاح‌طلبان، دیگری (جناح اصول‌گرا) با ویژگی‌هایی مانند «بدبینی» و «تهدیدانگاری»، در برابر هر گامی در زمینه بهبود روابط با جهان، مانعی ایجاد نموده و در پرتو این سیاست، اقدام به تحریف واقعیت کرده است؛ برای نمونه، در زمینه انرژی هسته‌ای، مذاکره با غرب در سایه‌ای از بدبینی نگریسته شده و از دید اصلاح‌طلبان، دیگری آنچه در این مذاکرات مطرح شده است را در جامعه به‌گونه‌ای نادرست بازنمایی می‌کند.

شکل شماره (۴). تصور اصلاح طلبان از دیگری

با توجه به بحث‌های مطرح شده و تحلیل داده‌های به دست آمده، اکنون می‌توانیم به بررسی پرسش‌هایی پردازیم که در ابتدای این نوشته طرح شدند. به‌طور کلی، آنچه این نوشته در پی آن بود، بررسی برداشت و فهم جناح‌های سیاسی ایران از «دیگری» بود. بر مبنای داده‌های بالا و مضمون‌هایی که تصور از خود و دیگری را نزد دو جناح نشان می‌داد، به‌سختی می‌توان گفت که فهم دیگری به آن معنا که در سخنان باختین و باومن مطرح شد، میان این طیف‌های سیاسی وجود داشته باشد. به عبارت روشن‌تر، دیگری بیشتر در مقام موضوع شناسا قرار دارد، و این امر را می‌توان در هر دو گروه مشاهده کرد، زیرا هر یک از آن‌ها بیشتر در پی بازنمایی تصویری بود که خود از دیگری در نظر داشت، نه آن‌گونه که در واقع هست. دیگری بر مبنای تفکراتی از پیش تعیین شده به‌تصور درمی‌آید و به همین دلیل، صورتی «عام و انتزاعی» می‌یابد: «هرچه این دیگری، عام‌تر و انتزاعی‌تر باشد، شناسایی آن بیشتر بر اساس «تفکر قالبی» خواهد بود» (اباذری و میلانی، ۱۳۸۴، ۱۰۵). این «تفکر قالبی»، فهم از دیگری را دچار خدشه می‌کند و حتی در صورتی که سخن از فهم

به میان بیاید، این تفکر، در برابر آن مانع ایجاد می‌کند و در نتیجه شکلی از رابطه که (از دیدگاه باختین) خود و دیگری در تحقق یکدیگر سهیم می‌شوند، برقرار نمی‌شود.

تصور دیگری در جایگاه «غیر» که مکمل تصور از «خود» است، یعنی اینکه خود را نمی‌توان شناخت، مگر در پرتو نگاه غیر، در اینجا نه تنها این معنا را نمی‌یابد، بلکه همواره با فروکاسته شدن از هر دو سو، روبه‌رو است. در واقع، در بسیاری از موارد، دیگری با یک ویژگی به تصور درمی‌آید که به منزله ویژگی کل جناح در نظر گرفته می‌شود. این تقلیل‌گرایی ویژگی هر دو جناح است؛ برای مثال، اصول‌گرایان با مضمونی مانند «فتنه‌گر»، تمام اقدامات اصلاح‌طلبان را زیر سؤال می‌برند و به همین دلیل، هرگونه اقدامی از سوی آن‌ها برضد اصول‌گرایان تلقی می‌شود، یا اصلاح‌طلبان، با تکرار مضمون «تندرو» یا «افراطی» در مورد اصول‌گرایان، بسیاری از جهت‌گیری‌های سیاسی آن‌ها را که ممکن است همسو با منافع ملی و امنیت ملی باشد، به درک نکردن شرایط کنونی و دیپلماسی جدید تعبیر می‌کنند.

به دلیل پیوندی که دو جناح با قدرت دارند، هریک از آن‌ها در عرصه‌ای که زمام امور مملکت را در دست داشته، سیاست‌های خود را بدون توجه به دیگری به پیش برده است و در را بر گفت‌وگو در مقابل یکدیگر بسته‌اند. می‌توان گفت، هرگاه یکی از این دو جناح بر مسند قدرت بوده است، فضا به سوی تک‌گویی سوق یافته است؛ برای نمونه، در زمان اصلاح‌طلبان که تلاش برای استوار کردن اصول جامعه مدنی مطرح بود، اصول‌گرایان، در سایه قرار گرفتند و از سوی دیگر، بستری برای اجرای خواسته‌های اصلاح‌طلبان در جامعه فراهم نبود؛ به همین دلیل، همواره میان دو اقدام «انقلابی‌گری» و «اصلاح‌گری» که به «دوگانه ناکارآمد» تعبیر شده‌اند (بنگرید به مشایخی، ۱۳۸۵، ۳۳)، در وضعیت متناقضی قرار داشته‌اند.

اصول‌گرایان نیز از ایجاد فضای تک‌گویانه دور نبوده‌اند و آن‌ها نیز پس از به قدرت رسیدن، اقداماتی علیه اصلاح‌طلبان انجام داده‌اند (بنگرید به: مشایخی، ۱۳۸۵، ۳۳). با توجه به شرایط و مدت زمامداری اصول‌گرایان در عرصه‌های مختلف سیاسی - مجلس، دولت، و نهادهای دیگر - می‌توان گفت، فضای تک‌گویانه حاکم بر کشور بیشتر نتیجه اقدامات آن‌ها است، و از این رهگذر، راه را بر فهم دیگری بیش از پیش بسته‌اند. این نکته را در فضای رسانه‌ای، به‌ویژه در صداوسیما می‌توان مشاهده کرد، که کمتر امکان فعالیت برای جریان اصلاح‌طلبی وجود دارد و فضای تک‌گویانه بر گفت‌وگو پیشی می‌گیرد. موضوع قابل توجه دیگر، معنا یا مفهوم «دیگری» است. در اینجا، یعنی در سیاست ایران، دو جریان اصول‌گرایی و اصلاح‌طلبی «دیگری» یکدیگر به‌شمار می‌آیند، در حالی که جناح‌های سیاسی دیگر، نه تنها «دیگری» به‌شمار نمی‌آیند، بلکه همواره در معرض حذف هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله به بررسی مفهوم دیگری میان دو جریان سیاسی در ایران پرداختیم و در این راستا از روش تحلیل مضمونی استفاده کردیم. در پرتو دیدگاه باختین و باومن، مفاهیم «فهم» و «دیگری» نیز با ریزبینی بیشتری واکاوی شد. بر مبنای آنچه در این نوشته مطرح شد، رابطه دو طیف سیاسی اصول‌گرا و اصلاح‌طلب را نمی‌توان مبتنی بر فهم دیگری به معنایی دانست که مورد نظر باختین است. دیگری چنان‌که باختین اشاره می‌کند، باید موجودیت مستقلی داشته باشد. به عبارت دیگر، آگاهی مستقل «دیگری» در مقابل آگاهی مستقل «خود» قرار دارد و به نوعی این دو آگاهی یکدیگر را پر بارتر می‌کنند. در حالی که از نظر دو جناح یادشده، دیگری در مقام آگاهی مستقل، نه تنها امکان ابراز وجود ندارد، بلکه به دلیل ارتباط با قدرت سیاسی، حتی تلاش برای حذف او نیز انجام می‌شود. حضور دو جناح در عرصه سیاسی، بیشتر این جمله باومن در کتاب «اشارات‌های پست‌مدرنیته» را به ذهن متبادر می‌کند که در مورد نسبت خود و دیگری آورده است: «تو برخطایی، و من برحقم؛ قبول دارم که همه نمی‌توانند مثل من باشند، به هر حال فعلاً و فی‌الغور چنین چیزی امکان ندارد؛ این دگربودگی تو را تحمل می‌کنم که به معنای تیره شدن تو از خطای نیست، بلکه فقط کرامت مرا اثبات می‌کند» (باومن، ۱۳۹۳، ۲۹).

خود را حق دانستن و دیگری را ناحق یا خطاکار تلقی کردن، نشان‌دهنده عدم فهم دیگری در سیاست ایران است، زیرا دیگری‌ای که به منزله موجودیتی مستقل (فاعل شناسا) تصور می‌شود، دور از ذهن است. به همین دلیل، شاید بتوان از «تحمل دیگری»، به جای فهم آن سخن گفت. در واقع، فضای تکثر و تنوعی که باومن به آن اشاره می‌کند، چندان پذیرفته شده نیست، اما وجود این گونه نهادها و جناح‌های سیاسی که دست‌کم از هم متمایزند و در دوره‌هایی دست به کنش سیاسی می‌زنند، خود گواه حدی از تنوع و تکثر در سیاست ایران است.

به هر حال، اگر دیگری فهم نمی‌شود، شاهد تحمل وجود او هستیم. این «تحمل»، پیوند نزدیکی با انقلاب اسلامی و سهم افراد و جناح‌های سیاسی از آن دارد. اکثر این گروه‌ها و اعضای آن‌ها به نوعی در پیروزی انقلاب اسلامی نقش داشته‌اند. این نقش یا اشتراک در میراثی که زمان زیادی از آن سپری نشده است، امکان «تحمل» را برای جناح‌های سیاسی در ایران فراهم کرده و هر یک از آن‌ها با توسل به این گذشته، بر سهم‌خواهی از قدرت پافشاری می‌کنند. به همین دلیل، اگر وجود دیگری به نحوی پذیرفته و تحمل می‌شود، حاکی از همین میراث انقلابی است (این موضوع، پیش از انتخابات «مجلس خبرگان رهبری» و «مجلس شورای اسلامی» در تاریخ ۷ اسفند ۱۳۹۴، در جریان تأیید صلاحیت‌ها به خوبی مشهود بود).

اگر به سخنان باختین بازگردیم، منظور از فهم دیگری نه ادغام شدن دو آگاهی در هم و یکی شدن آن‌ها، بلکه پذیرش ذهنیت دیگری است، چنان‌که درنهایت، دو وجود، استقلال خود را حفظ می‌کنند. همان‌گونه که گفته شد، او بر مرحله «یافتن برون‌موضوعی» در جریان فهم بسیار تأکید می‌کند و این مرحله را به این سبب مطرح می‌کند که من در دیگری استحاله نشود و با همدلی یا درک دیگری به موضع خود بازگردد، اما این بار با دیدگاهی متفاوت از پیش تا بتوان از دید خود به نقد دیگری پرداخت. به همین دلیل، اگر گفته می‌شود که یک جناح سیاسی دیگری را فهم کند، به معنای عقب‌نشینی از مواضع خود نیست، بلکه اتفاقاً تأکید بر آن، اما این بار همراه با درک وجودی است که به‌عنوان دیگری پذیرفته شده است.

- ابادری، یوسف؛ و میلانی، ندا (۱۳۸۴). بازنمایی مفهوم «غرب» در نشریات دانشجویی. نامه علوم اجتماعی، ۲۶(۲۶)، ۹۷-۱۲۲.
- باختین، میخایل؛ و تودوروف، تزوتان (۱۳۷۳). سودای مکالمه، خنده، آزادی: میخائیل باختین (مترجم: محمدجعفر پوینده). تهران: نشر آرست.
- باومن، زیگمونت (۱۳۹۳). اشارت‌های پست مدرنیته (مترجم: حسن چاوشیان). تهران: نشر ققنوس.
- بشیری، حسین (۱۳۸۷). دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران: دوره جمهوری اسلامی. تهران: نشر نگاه معاصر.
- پیرنجم‌الدین، حسین؛ مرندی، سیدمحمد؛ و عادل، محمدرضا (۱۳۸۹). گفتمان شرق‌شناسانه در بازنمایی‌های رسانه‌ای غرب از ایران. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۳(۲)، ۸۳-۱۰۰. doi: 10.7508/ijcr.2010.10.004
- تودوروف، تزوتان (۱۳۹۳). منطق گفتگویی میخائیل باختین (مترجم: داریوش کریمی). تهران: نشر مرکز.
- جمشیدیه، غلامرضا؛ و شالچی، وحید (۱۳۸۷). هرمنوتیک و مسئله تاریخ‌مندی فهم انسانی. فصلنامه تحقیقات فرهنگی، ۱(۴)، ۱۵۹-۱۸۴. doi: 10.7508/ijcr.2008.04.008
- خاتمی، محمود (۱۳۹۱). مدخل فلسفه غربی معاصر (دکتر محمود خاتمی، و سیده مریم سادات). تهران: نشر علم.
- سیرت، ایون (۱۳۸۷). فلسفه علوم اجتماعی قاره‌ای: هرمنوتیک، تبارشناسی و نظریه انتقادی از یونان باستان تا قرن بیست و یکم (مترجم: هادی جلیلی). تهران: نشر نی.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ و شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی، ۲(۲۵)، ۱۵۱-۱۹۸.
- فرهادپور، مراد (۱۳۸۹). عقل افسرده: تأملاتی در باب تفکر مدرن. تهران: نشر طرح نو.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۹). عصر اطلاعات: قدرت هویت (جلد دوم؛ مترجم: حسن چاوشیان). تهران: نشر طرح نو.
- گل محمدی، احمد (۱۳۸۶). گفت‌وگو در دنیای مجازی (تأثیر فناوری‌های ارتباطاتی-اطلاعاتی بر گفت‌وگو میان فرهنگ‌ها). دوفصلنامه پژوهش سیاست نظری، ۳(۴)، ۱۶۵-۱۷۷.
- لیتل، دانیل (۱۳۸۸). تبیین در علوم اجتماعی: درآمدی به فلسفه علم الاجتماع (مترجم: عبدالکریم سروش). تهران: نشر مؤسسه فرهنگی صراط.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی ضدروش ۲: مراحل و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

مشایخی، مهرداد (۱۳۸۵). سرگردانی میان «نظام» و «جنبش»: بن‌بست اصلاح‌طلبان حکومتی. مجله آیین، ۳، ۲۶-۳۷.

نساج، حمید (۱۳۹۲). «دیگری» فرهنگی، بنیانی برای تعاملات میان‌فرهنگی؛ مقایسه دیدگاه بیرونی با برتون. فصلنامه تحقیقات فرهنگی، ۶(۲)، ۹۱-۱۱۲. doi: 10.7508/ijcr.2013.22.004

هال، استوارت (۱۳۸۶). غرب و بقیه: گفتمان و قدرت در فهم جامعه‌ی مدرن (مترجم: محمود متحد). تهران: نشر آگه.

هولاب، رابرت (۱۳۸۸). یورگن هابرماس: نقد در حوزه عمومی؛ مجادلات فلسفی هابرماس با پوپری‌ها، گادامر، لومان، لیوتار، دریدا و دیگران (مترجم: حسین بشیریه). تهران: نشر نی.

Jung, H.Y. (1990). Mikhail Bakhtin's Body Politic: A phenomenological dialogics. in *Man and World*, 23, 85-99. doi: 10.1007/bf01248455

